Nr 3–4 2003

Oknytt

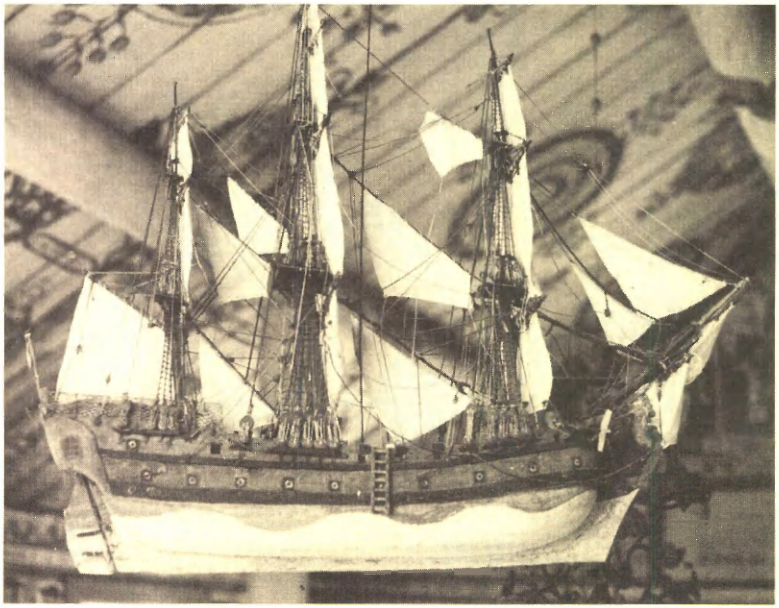

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Oknytt

Nr 3–4 2003 Årg. 24

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Redaktör: Tuuli Forsgren
Biträdande redaktör: Sigurd Nygren

Redaktionskommitté: Lars-Göran Tedebrand (ordf.), Håkan Attius, Ulf Drugge, Heidi Hansson och Sven Schylberg

Manuskript till Oknytt, samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda, kan insändas under adress:
Tuuli Forsgren, Albäcksgatan 36 I, 852 35 SUNDSVALL
E-post: tuuli.forsgren@finska.umu.se

Adressändringar och bokbeställningar sänds till:
Sigurd Nygren, Måttgränd 80, 906 24 UMEÅ eller
sigurd.nygren@ersboda.ac

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften, från 2004 200 kronor, till sällskapets postgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 2 000 kronor. Medlemmarna erhåller tidskriften *Oknytt*.

Omslagsbilden: Votivskeppet "Gustaf från Gefle" i Ulvö gamla kapell.
Foto: Kjell Söderberg.

Produktion: Gigraf
Tryckt av Grafikerna Livréna i Kungälv AB, 2003
ISSN 0349-1706
Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 2003

Lars-Erik Edlund 50 år

Den 16 augusti fyllde professor Lars-Erik Edlund, Johan Nordlander-sällskapets initiativtagare, mångårige redaktör och nuvarande ordförande, 50 år. Det är svårt att tänka sig att en person som uträttat så mycket som Lars-Erik endast uppnått halvsekeldagen.

Lars-Erik föddes i Trehörningsjö i Ångermanland och började sina studier vid Umeå universitet 1972, samma år som Humanisthuset stod färdigt. Efter grundexamen med bl.a. en uppsats om ortnamnen i hemsocknen inledde han doktorandstudier i nordiska språk för professor Sigurd Fries. Doktorsavhandlingen 1985 kom att behandla nordsvenska ortsboöknamn. Intresset för folkmål och ortnamn väcktes redan tidigt hos Lars-Erik, när morfadern berättade om gamla ortnamn i Björna. Lars-Eriks fortsatta mycket omfattande forskning ledde fram till professuren i nordiska språk och har företrädesvis behandlat norrländska ord och ortnamn. Dessa förklaras inte bara ur etymologiska och språkgeografiska aspekter utan också ur mentalitetsmässiga synvinklar.

Efterhand har forskningen vidgats mot sambandet mellan dialektgeografi och kulturförbindelser i det nordliga rummet. Under Lars-Eriks ledning har en dialektgeografisk databas byggts upp vid Umeå universitet och den är användbar för bl.a. areell forskning avseende hela Norden. Han är också initiativtagare till flera tvärvetenskapliga projekt, främst då det stora forskningsprogrammet "Kulturgräns norr: Förändringsprocesser i tid och rum", som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond och i vars skriftserie ett 50-tal nummer utkommit. Som projektledare har Lars-Erik, fri från allt auktoritetstänkande, en omvittnad förmåga att entusiasmera och inspirera sina medarbetare. Forskning är för Lars-Erik förvisso en mycket viktig sak men också en mycket rolig sak. Själv brukar

han säga att han helst vill se glada miner runt seminariebordet.

Lars-Erik är ledamot av en rad lärda sällskap och akademier som Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Kungl. Gustav Adolfs Akademien och Kungl. Skytteanska Samfundet. Han har också haft och har ett stort antal förtroendeuppdrag. Sålunda har han varit ledamot av regeringens forskningsberedning och är f.n. dekanus för Humanistiska fakulteten vid Umeå universitet och preses för Skytteanska Samfundet.

Det fanns tidigare många myter och mycken okunskap om Norrlands historia, språk och kultur. Forskningen vid Umeå universitet, inte minst Lars-Eriks egen, har bidragit till att skingra mytbildningen och på ett korrekt sätt placerat in landsändan i sitt rätta sammanhang. Som chefredaktör för de fyra delarna Norrländsk uppslagsbok (NU) 1993–96 ledde Lars-Erik arbetet med att till en bredare allmänhet föra ut den nyvunna kunskapen om den norrländska provinsen från äldsta tid till våra dagar. Att hålla samman detta jätteprojekt med omkring 1 000 skribenter och granskare resulterade i Europas första moderna regionala uppslagsverk och var en enastående prestation. Undertecknade kan vitsorda vilken omsorg Lars-Erik nedlade på varje artikels innehåll vare sig artikeln var stor eller liten.

Folkbildningsivern och den demokratiska kultursynen var också vägledande, när Lars-Erik redan som relativt ung student tillsammans med namnforskaren Roland Otterbjörk 1979 tog initiativet till bildandet av Johan Nordlander-sällskapet. Målsättningen var klar: sällskapet skulle bli ett samlande forum för yrkes- och fritidsforskare med inriktning på norrländsk kulturhistoria och humaniora. Utåt har detta under de snart gångna 25 åren förverkligats genom redovisning av de spännande rön som den tvärvetenskapliga norrlandsforskningen vid Umeå universitet och de många fritidsforskarna

Lars-Erik Edlund på födelsedagen den 16 augusti 2003. Foto: Cuno Bernhardsson.

ute i den norrländska provinsen presenterat. Oknytt, Tre kulturer och den fristående skriftserien har blivit det största utbyggda kontaktnätet för norrländsk kulturforskning i vid bemärkelse. Särskilt stor vikt har lagts vid att lyfta fram alla de tre norrländska kulturerna. Mycket av detta har varit Lars-Eriks förtjänst. Tack vare honom kan man säga att Johan Nordlander-sällskapet blivit "Norrlands folkliga akademi", ett uttryck som myntades av sällskapets förste ordförande professor Karl-Hampus Dahlstedt.

Johan Nordlander-sällskapets många medlemmar och norrlandsforskningens alla utövare och vänner bringar vännen och inspiratören Lars-Erik Edlund sin hyllning i samband med 50-årsdagen!

Tuuli Forsgren *Lars-Göran Tedebrand*

SARA LIDMAN

Se djuret!

Och mitt för skolan slet sig Sonja, och jag hann inte i kapp för att dra henne åt sidan så att magistern kunde komma förbi, utan det var Sonja först, mitt på vägen

och så magistern i den endaste bilen

och så jag, tie år, 1933, i Missenträsk.

Han hade rättat böcker och vaktat någon kvarsittare den timme det tagit mig att gå hem, lämna skolväskan, få en smörgås och hämta Sonja.

Magistern bodde i Glommersträsk, där han hade en fru som också var magister och en piga som bar in vatten hur mycket som helst åt dem, utan att behöva oroa sig för att vattnet inte skulle räcka åt några kor, för de hade inget fähus, för med två magisterlöner kunde de bo som herrskap. Jag visste en del om hur fint de levde, för hon som tjänade piga hos dem var min äldsta syster, och fick tjugu kronor i månaden för det, och jag skulle också bli lärare. Och skriva böcker om kvällarna dessutom.

Men nu var det min tur att gå med Sonja till stormyran och hinka upp vatten åt de övriga åtta som gått på bete sedan morgonen. Sonja hade kalvat så nyligen att hon blev mjölkad tre gånger och så hölls hon hemma tills mamma hade gjort middagsmjölkningen. Sist-kalven hette Friska. Egentligen var Sonja för gammal att vallas ända bort till öster-myrskiftet, men betet var så frodigt där på sensommarn att hon ändå måste få det några timmar, någon vecka, trots den långa vägen.

Sonja hade varit en stor-mjölk-ko. Nu var hon utgammal och slaktfärdig, men ingen nändes säga det. För det var Sonja som höll ihop oss med sin andhämtning när Stora Fasan kom för att blåsa allt till väders med ett söndrande tjut.

På samma sätt som Farmor kunde ge oss vingar med en blick eller en ramsa när Stora Fasan försökte draga oss ned i Misströstans Kärr. Farmor i stugan och Sonja i fähuset – de var lika omistliga. För mamma var Sonja nog den förnämsta – det var till henne hon gick med Det Omöjliga, det som inte kunde sägas.

Vilken sjuårsflicka som helst fick lära sig mjölka hos Sonja, till och med vår bror tålde hon fastän mjölkning egentligen inte var ett arbete för pojkar. Denna ko var ett helgon, fastän vi aldrig skulle ha skämt ut oss med att ta ett sånt ord i mun.

Och där, framför bilen, omkom hennes outsägliga förtjänster. Hon blev som ritad av en skämttecknare från staden. Svankryggen. Den hängande magen. Den svängande skällan. Kotor och knotor och raggig hals. De utspärrade klövarna. Juvret – gammelmammans bröst så här utan livstycke – spenarna var det värsta som de svängde från sida till sida.

Jag hade aldrig sett Sonja rädd, nu var hon utom sig – nu var Stora Fasan ute efter henne! Bilen var inte mycket större än hon själv, men dess dån och glans och lukt var absolut främmande. Och jag hade ingen möjlighet att trösta henne – hur ofta hon än tröstat mig.

Grimskaftet snuddade vid marken och om hon skulle trampa på det måste hon stupa och bli överkörd? Och vad skulle mamma säga då om vad en så stor flicka duger till och inte?

Sonja sprang så fort hon förmådde och det var inte mycket, men ändå fort nog för att jag inte skulle hinna förbi bilen och sjasa henne åt sidan. Dum var hon också som inte fattade att hon skulle stiga åt sidan för magistern. Och jag tänkte *fördömdade koguss-ris!* som om hon varit en vanlig ko.

Vägen var inte mycket till bilväg då. Vissa morgnar måste

magistern tuta därför att han fastnat i kurvan och hela pojkflocken från storskolans fyra klasser sprang ut och nedför liden och sköt på, så att bilen kom sig upp. De dagarna var magistern snäll till och med mot dom som han kallade busar när väglaget var bra.

Nu var det utför och vägen torr. Han skulle lätt ha kunnat starta igen? Men han stannade inte.

Där var vi efter varandra – Sonja, Opel och jag – i en tusenmeters-lunk som höll på

och håller på

och jag såg i hans nacke att han skrattade.

Sonja kläddes av sin levnads betydelse.

20 vintrar i samma bås.

Att alltid hålla till sitt juver för kvinnor och barn. Att aldrig ha fått dia en enda av de sjutton kalvar hon fött.

Magistern var själv av bondesläkt men sa *mejeriprodukter* om mjölk, smör och ost. Slakt kallade han *charkuteri* och köttskivor *kotletter*. Maten blev på det sättet högtstående från början – och utan minnen.

De bildade hade en doft av papper, bensin och tvål kringom sig, som dömde ut allt vad en ko rymde.

Magistern hade ofta antytt att jag nog skulle bli författare, så bra uppsatser som jag skrev. Och det var nu det enda jag måste – av fruktan för alla djur – små och stora, vilda och tama.

Fruktan ja – och vördnad. Men att en ko skulle kunna vara löjlig, det hade jag aldrig sett förrän denna dag. Ko-ögd, ko-bent, häng-juver, ko-rumpa, helig ko, ko-aktig, skällko.

Allt hos Sonja kunde ge upphov till hån och förakt.

Jag var knubbig och svettades och skämdes hela denna kilometer över att vara anhörig till detta fula kreatur.

Lunken fortsatte och fortsätter ända till mitt på Stormyran, där tar Sonja självmant av till höger vid ledet av vår inhägnad

och magistern kan lägga om växel och äntligen köra i bilfart

och komma någonstans.

Jag släpper in Sonja till de andra korna. De står där redan vid den tomma sån och längtar efter att jag ska hinka upp vatten åt dem ur stor-diket.

Sonja lägger sig utmattad och ser på mig, genomskådar mig.

Hon dog ett halvår senare.

Alla ko-kalvar efter Sonja hade blivit bra mjölkkor och varit snälla.

Men den sista, Friska, utvecklade ett rasande ursinne. Som om hennes naturs art hade slagit igenom tusen år av boskaps tämjande såg hon husfolket som fiender. Hon hatade oss alla – utom mamma. De två var vänner. Så utan fruktan och respekt blev Sonjas sista dotter att hon en dag rände emot en bil och gav dess stänkskärm en djup buckla.

Med tiden upphörde allt Sverige att kalla kokreaturet för ko. För att slippa höra hennes andhämtning har vi tänkt ut andra beteckningar, sådana som båsenhet, grovfoderomvandlare, lactoenhet.

Lacto kommer av latinets *lac, lactis* – som på svenska modersmålet betyder *mjölk*.

I Expressens serie *Möten med djur* 28/7 1986.

Oknytt vill på detta sätt uppmärksamma att Sara Lidman fyller 80 år i år. Hon har skänkt sitt arkiv till Forskningsarkivet vid Umeå universitet (Sara Lidmans arkiv – Handskrift 52) och det är 1:e arkivarie Ingegerd Stenström som varit vår kontakt med författaren, som ställde två texter till vårt förfogande. Vi tackar både Ingegerd Stenström och Sara Lidman!

Den text som publiceras här har förutom i *Expressen* också publicerats i *och trädet svarade* (Stockholm 1988).

ANDREA AMFT

Ett obetydligt liv?

Två samiska kvinnor berättar

Det finns många berättelser att berätta, men sällan har vi fått höra eller läsa berättelser av samiska kvinnor, där de skildrar sina egna liv. Bristen på denna typ av berättelser gör att kunskapen om och bilden av det samiska samhället under lång tid har utgått ifrån männens perspektiv. Ett samhälle består dock av både män och kvinnor i alla åldrar. Om bara det manliga perspektivet representeras i berättelserna och dessa sedan ligger till grund för vetenskaplig analys, kommer vår bild av det samiska samhället att vara skev och ofullständig.

Jag har ofta undrat varför samiska kvinnors liv har beskrivits så sällan i litteraturen och i forskningen och varför de själva så sällan kommer till tals. Hur har samiska kvinnor blivit så osynliga? Jag tror att en del av svaret ligger i att deras perspektiv och faktiska betydelse för familjen och samhället har förringats. Låt mig ge ett exempel. Nog har väl många av oss hört och läst om den revolution som snöskotern innebar i de samiska männens värld,[1] men vem har reflekterat över frysboxens revolution? Den frågan kan bara få sitt svar av de samiska kvinnor som har levat både före och efter frysboxen.

Kvinnornas vardagsskildringar kan framstå som enkla, ja, till och med intetsägande, men det vore helt fel att underskatta deras betydelse. För kvinnorna berättar inte bara om sig själva, utan även om hur deras familjer och små samiska lo-

kalsamhällen har tagit sig igenom de allvarliga kriser som mött dem. Deras liv återspeglar i själva verket de stora samhällsförändringar som ägt rum under 1900-talet.

Eftersom den samiska kvinnoforskningen ännu bara är i sin början, är det fortfarande angeläget att uppmärksamma och synliggöra dessa till synes så enkla och anspråkslösa kvinnoliv.[2] I denna artikel vill jag därför ge plats åt två gamla samiska kvinnor, som berättar lite om sig själva och om de med- och motgångar de har mött i livet. Vilka drömmar hade dessa kvinnor för egen del? Vilka valmöjligheter fanns det för dem? Berättelserna får tala för sig själva.[3]

Berättelse 1: "Jag längtade att jag vore fri."

Den här berättelsen är Ellens. Hon föddes på 1920-talet och har tillbringat hela sitt liv vid Stora Lulevattnet.[4] Då Ellen var ung bodde ännu främst samiska familjer inom området och de flesta talade ännu samiska. Så också Ellen, som har lulesamiska som modersmål. Under sitt långa liv har Ellen bevittnat hur de samiska familjerna vid Stora Lulevattnet klarade sig genom både goda och dåliga år. Ibland tvingade stora motgångar familjerna att förändra sina liv på ett genomgripande sätt och att söka andra och helt nya försörjningssätt. Ellens liv har präglats av mycket och fysiskt tungt arbete och hennes valmöjligheter, särskilt som flicka och senare som ung kvinna, har varit begränsade. Hennes familjs historia ger oss samtidigt en uppfattning om det hårda och arbetsamma livet som fiskesame.[5]

Om krisåren som tvingade familjen ut i renskötselns yttersta marginaler

Ellen själv har aldrig levt nomadliv trots att hennes familj ursprungligen levde på renskötsel och var nomader. Anledningen

till detta är att en rad dåliga renskötselår inträffade inom lulesamiskt område på 1910-talet.[6]

> Då, 1919, då blev det dåliga år. Så renarna, de försvann som... Och då var de [min familj] tvungna att stanna som bofasta där då. [...] Ja, det gjorde många familjer efter den här [älvdalen].

Även Ellens föräldrar drabbades hårt av nödåren och de upphörde att nomadisera år 1919. Det var vid den tidpunkten föräldrarna tvingades att söka sin utkomst i renskötselns yttersta marginaler. Att anamma livet som fiskesamer innebar för dem den säkraste vägen ut ur den akuta försörjningskris som förlusten av renhjorden hade försatt dem i.[7] Ellens familj valde att bli bofast i ett av de egna vistena, där de visste att fisket var bra. I fortsättningen försörjde de sig huvudsakligen på fiske i kombination med kreaturshållning, främst kor. Familjens män tog också olika tillfälliga arbeten, som timmerhuggning och timmerkörning i samband med byggnationen av Suorvadammen, och senare även diverse arbeten hos Vattenfall.

> De hade några ströjobb och kanske... Min pappa var ju äkta same [...] men han hade ändå häst. Och han körde med häst och... konstigt nog. Det där har vi undrat, hur han fick intresse att köra med häst. [Han körde] timmer, och det var ju timmerdrivningar här. Här efter sjön ... mycket.

Efter nödåren återstod enbart ett fåtal renar av familjens hjord och dessa placerade de som skötesrenar i vård hos en morbror till Ellen. På detta sätt hjälpte släktingarna varandra och arrangemanget gynnade båda sidorna. Ellens familj kunde rädda några matrenar och morbrodern fick en större avels-

hjord. Han kunde snabbare bygga upp en ny bärkraftig renhjord och klarade sig därför bättre igenom den svåra krisen som hade drabbat samerna.

Många renskötande familjer i området kring Stora Lulevattnet drabbades hårt av nödåren och slog sig ned som fiskesamer, på samma sätt som Ellens familj. En del av dem kunde efter några år återuppta renskötseln. Ellens föräldrar fortsatte emellertid att leva som fiskesamer hela livet ut, medan däremot en av hennes två bröder i slutet av 1930-talet återgick till renskötsel och började nomadisera. "Den äldre brorsan, han blev renskötare och flyttade när han gifte sig." Broderns gren av Ellens familj är aktiv inom rennäringen än i dag. Två av hennes brorssöner är i dag aktiva renskötare och en av dem tar hand även om Ellens renar.

Livet som fiskesame

När familjen blev bofast, förändrades deras levnadssätt helt och hållet. Den nya boplatsen var välbekant, eftersom det var ett av deras gamla visten, som de tidigare hade använt säsongsvis och de visste att fisket var bra där.

> *När du var tio år, hur såg det ut då? Vad gjorde familjen då?*
> Ja, de var väl... de växte ju upp och en del for väl till fjälls och hjälpte till och skötte renar. Ja, och så var ju fisket stort närings... och fiskade gjorde vi mycket.
> *Var det både pappa och mamma som fiskade?*
> Nej, inte mamma. Pappa fiskade mycket. Men inte mamma så mycket. Och då hade de... de [föräldrarna] skaffade ju kreatur. Som kor och... jag minns inte om de hade getter. Men getter var väl också med. Så det var ju bra...

Familjens ekonomiska situation var mycket ansträngd och notfisket utgjorde därför en väsentlig del av deras hushåll-

ning. För det mesta var det Ellens far och hennes två bröder som höll på med notfisket, medan hennes mor, hennes syster och hon själv arbetade mycket inom hushållet och med husdjuren. Mjölken från korna var ett välkommet tillskott i kosthållningen. Att mjölka korna och kärna smör tillhörde moderns ansvarsområde.[8]

Efterhand blev det allt vanligare att någon av bröderna tog ett eller annat tillfälligt arbete utanför hemmet och då skulle en av flickorna ersätta brodern i arbetet med notfisket och vid slåttern. Livet som fiskesame var arbetsfyllt och mödosamt. Alla familjemedlemmar fick hjälpa till så mycket de bara kunde och försvann en arbetskraft fick i regel familjens flickor träda in som reserver. Deras arbetsinsats i hemmet ökade i samma takt som deras bröder blev mer självständiga och byggde upp sina egna liv.

Begränsade valmöjligheter

Ellen minns mycket väl hur arbetsamt hon hade det under sin ungdomstid och hur begränsade hennes egna möjligheter var.

> Ja, jag växte upp och, ja, hela tiden var jag ju hemma. Och det var när någon utav pojkarna for till fjälls [...] den ena blev kvar hemma. Och pappa och den tredje skulle ... någon utav oss flickor skulle vara med och fiska. Vet när de drog not, då var man ju tre stycken. Fick jag ju ro och... huvva! Nätterna. Kalla nätter. Vi notade ju på nätterna. [...] Och så kommer jag ihåg att jag längtade att jag vore fri. Men det fick jag inte. [...] Jag vet inte vad jag längtade efter. Så dumt är det. Och så med det, att mamma vart ju lite krasslig. Hon orkade inte som förr, mjölka kor och hon fick ont i armarna. Så då fick vi vara alltid hemma och mjölka. Och kor skulle de [föräldrarna] ha alltid. Det var ju mat. Slaktade på hösten om de hade nå-

gon kalv. Det var inga vegetarianer då.[9] [Informanten skrattar.] [...]. Vi fiskade ju då hela sommaren. Och när det där notfisket var slut, då började slåttern. Då fick vi börja slå hö. Och vilket jobb det var! [...] då hade Vattenfall börjat, så min yngre bror for ut och jobbade åt Vattenfall. Och jag, pappa eller min syster, vi for... då var det bara fiska med nät igen. Så det var aldrig någon stagnation. Och de [föräldrarna] klarade [sig] aldrig utan oss. En skulle vara med. Så, du hör. Det har varit [...]

Ellens möjligheter att leva ett liv utanför föräldrarnas hushåll var ytterst begränsade, om inte obefintliga, så länge hon var ogift. Jag frågade henne, vad hon gjorde sedan hon gått ut skolan? Alltså, vad hon gjorde under den period i livet, då dagens ungdomar bestämmer sig för vad de vill göra med sitt liv och lämnar hemmet.

Ja, vad gjorde jag? Var hemma. Fick ingenstans fara. Skulle hjälpa hemma.
Vad menar du med att du fick ingenstans fara?
Ja, jag fick ju ingenstans fara. De [föräldrarna] kunde, klarade ju inte [sig] utan oss. Fick hjälpa hemma.
Så du behövdes där?
Mm. Fast jag många gånger hade tänkt att då jag hade någonstans [att] ta plats eller någonstans. Ja, jag fick ju inte gå [i] skolor något mer. Utan det var bara hemma.
Hade du velat fortsätta i skolan? Utbilda dig?
Ja, då tänkte jag väl inte så mycket på skolorna, för det var ekonomin som... inte hade alla pengar att fara till några skolor ... som sa stopp.
Men du sa att du hade funderat över att åka någonstans och ta plats?
Ja, bara sådan här hembiträdesplats eller någonting. Men det fick vi ju aldrig. Du vet... de [föräldrarna] hade

ju kor och det skulle hjälpas till och mjölka och... och så fiska. Det fick vi flickor vara med alltid. Huvaligen, vad jag hann gå.

Du sa ju att du hade tänkt på det att åka någonstans och ta plats. Men vart hade du i så fall kunnat åka?

Nej, ingenstans. Det hade jag ingenting. Inget mål alls, utan jag tyckte väl jag fick ta plats nånstans, men var?

Det är uppenbart att Ellens liv aldrig har handlat om något sådant som självförverkligande, även om äventyrslusten eller längtan till ett annat liv ändå har funnits hos henne. Istället har Ellens personliga önskningar fått stå tillbaka för familjens väl. "Det var precis som om det vore att vi var tvungna att stanna kvar för att hjälpa."

I varje fall hade Ellen och hennes syster inget annat val än att stanna hemma och hjälpa till, medan hennes bröder kunde få tillfälliga arbeten vid Vattenfall, i skogsbruket eller fara till fjälls för att hjälpa till i morbroderns renskötsel. När bröderna tog arbete utanför hemmet, var flickorna tvungna att utföra även deras arbetsuppgifter om familjen skulle klara sitt uppehälle. På det viset frigjorde sig bröderna långsamt från arbetsuppgifterna och hemmet, medan flickornas arbete blev allt viktigare för familjen. Att få en utbildning var inte ens att drömma om för Ellen. Den ekonomiska situationen var den, att en sådan tanke var helt och hållet orealistisk.

Att bilda egen familj

Ellen lämnade inte föräldrarnas hushåll förrän hon gifte sig. Men hon flyttade inte långt utan bara en bit från föräldrarnas boställe till svärföräldrarnas. Hon har således tillbringat hela sitt liv vid Stora Lulevattnet och har aldrig bott någon annanstans.

Jag var väl tjugotvå år när jag gifte mig [Ellen säger eftertänksamt] ... med den där. [Hon nickar mot sin make som är närvarande.]
Med den där?
[Ellen skrattar hejdlöst.]
Men det är väl inget fel på den där?! [Jag skrattar.] Hur träffade du honom?
Ja, det var ju... vi gick ju i skolan samtidigt då [...] och, ja, det blev väl att vi träffades. Det var ju mycket ungdomar [på] den tiden ... mycket folk efter den här sjön.
Så du kunde välja?
Ja, välja och välja. Om det var någon som ville ha en. [Ellen skrattar.] Men man vill väl ha sin ungdomstid också.
Men då gifte du dig alltså?
Dumt nog. För tidigt, vad?!
Tyckte du det?
Hur gammal är du då?
I december blir jag trettio.
Jo, du. Du är då förståndig. Det kan man då säga. [Ellen skrattar.]
[*Jag skrattar.*]
Oj, vad förståndigt. [...][10]

Ellen verkar tycka att hon gift sig för tidigt i livet, särskilt när hon jämför sitt liv med mitt. Det är naturligtvis svårt att utifrån ett så litet stycke tolka Ellens skäl för att tacka ja till frieriet. När jag läser och hör hennes svar får jag intrycket att hon tog chansen att ändra sitt liv när den erbjöd sig. Ett giftermål innebar ju trots allt en förbättring i hennes sociala ställning från dotter till gift kvinna. Men jag kan också höra hennes längtan efter ett helt annat liv, där hon hade haft andra valmöjligheter. När Ellen säger att hon "gifte sig med den där", så skulle det nästan kunna uppfattas som nedlåtande gentemot hennes make. Jag är säker på att så inte är fallet. El-

len avsåg inte att man skulle kunna tolka det så utan var nästan lite skämtsam. Så vitt jag uppfattade det har hon levt ett bra liv tillsammans med maken och har inte ångrat sitt beslut att gifta sig med honom.

Litet om avfolkningen

I citatet ovan nämner Ellen också att det ännu under hennes ungdomstid, dvs. på 1940-talet, bodde många samiska familjer utmed Stora Lulevattnet. Efter det att arbetet inom skogsbruket tog slut, flyttade emellertid många familjer till Gällivare eller till Jokkmokk för att hitta förvärvsarbete där. I dag har det blivit folktomt och många hus står övergivna eller används endast som fritidsbostäder sommartid. Ellen har själv bevittnat avfolkningsprocessen vid sjösystemet med allt vad det har fört med sig. Förr fanns det ju en samisk lokalbefolkning som utgjorde grunden för samvaro i området och som gav en känsla av social gemenskap. Trots att det fortfarande bor några äldre samer kvar har det nu blivit ensligt mellan husen jämfört med hur det var förr.

Transportmedlen och framkomligheten

En permanent bilväg till Ellens hus byggdes inte förrän någon gång på 1960-talet. Innan dess var det inte så lätt, och inte speciellt bekvämt för den delen heller, att ta sig fram. Kontakten med storsamhället var alltså begränsad. Länge var det häst eller skidor som gällde. När Vattenfall kom till området för att bygga Suorvadammen (1919–1972), plogade de en vinterväg på sjön för att forsla material till byggplatsen. Vintervägen var bra och uppskattad. Den var nästan som en landsväg. Men den fanns ju bara tillfälligt under vintern. Resten av året fick man ta sig fram med båt, speciellt på somrarna. "Å, vad man har kört mycket båt!", säger Ellen. Sedan kom motorcyklarna, som främst an-

vändes för körning på vintervägen över sjön. Sittande i en kälke som spändes bakom motorcykeln kunde Ellen följa med. Nästa förbättring blev snöskotern som var mycket ändamålsenlig. Sedan byggdes vägen på land och då köpte de som hade råd bil. Ellen tror att hon och maken t.o.m köpte en bil innan vägen var helt färdigställd. I början tvingades de lämna bilen i en mindre by i närheten och åka resten av sträcken från och till bilen med skotern. Mindre omständligt och mera bekvämt blev det först när bilvägen, som plogas vintertid, hade dragits fram ända till huset. Nu har det blivit jämförelsevis lätt att ta sig in till närmaste tätort för att handla, även om jag fortfarande kan tycka att det var långt och krångligt på vintern.

Om fördelarna med Mariekex och Optimuslampan

Ellen verkar ha en förmåga att hitta de små glädjeämnena i en vardag som inte alltid har varit så lätt. Hennes skoltid är ett sådant exempel. Trots att hennes familj inte längre nomadiserade utan hade blivit fiskesamer, fick Ellen och hennes syster i tidig ålder (omkring tioårsåldern) lämna sina föräldrar för att gå i den beryktade dåliga kåtaskolan.[11] Det skiner igenom att det var en rätt så svår tid, men Ellen berättar ändå om den som om det också hade funnits något gott.

> [...] Så flyttar de oss till nomadskolan [...] min syster och jag.
> *Bodde ni hemifrån då? Bodde ni på internat eller var ni inackorderade?*
> Ja, de där kåtorna ... du har kanske hört talas om de där kåtorna?
> *Ja.*
> Inget golv, utan det var ris och en massa barn. På kvällen bäddade de på de där [risen]. Var och en hade sin plats att bädda på. Tänk, vad det har varit intressant!

Hur var den? Trivdes du, eller hur var det?
Ja, man var väl illa tvungen att trivas.
Var man illa tvungen att trivas?
Jamen, [nog] tror jag det. För det var föräldrarna [som] placera [en där], så man var väl [tvungen att] vara där man blev placerad. [Ellen skrattar.] Och så fick vi... varje lördag fick vi en krona. Vi sparade ju [i] ett sådant där skrin. Varje lördag fick [vi] då från den där skrinet en krona som vi hade sparat. Sedan gick man till affären i [...] och där köpte man Mariekex. [Ellen skrattar.] Det var ju billigt. Och så hade man väl te hemifrån. Och då kokade vi ju te och då... de där Mariekex satt i koppen. Och de växte ju! [Ellen skrattar.] Så man tyckte ju att det var så stort och så mycket. [Ellen skrattar.] Men de blev ju större och större.
Var det lördagsnöjet?
Ja, lördagsnöjet, ja.
Ditt lördagsgodis?
Jag och min syster delade på det där. Ja, det var godis. Och en krona per lördag.

Ellen och hennes make verkar inte ha anammat konsumtionssamhällets principer och de lever inte i något materiellt överflöd. De har allt de kan behöva men verkar inte känna något behov av att omge sig med många onödiga ting. Däremot använder de sig av tekniska hjälpmedel som underlättar livet, såsom frysskåp, tvättmaskin, bil och så vidare. Utombordsmotorn, som kom rätt tidigt, gjorde att man slapp ro, vilket Ellen är glad över. Men den novation som hon har uppskattat mest av alla under årens gång är Optimuslampan, för att den var så mycket bättre än dess föregångare, karbidlampan. "När krigstiden var, då fick man ju sådana här karbidlampor som osade och eländades. Och det fick man ju byta. Och gud vad jobbigt det var."

Optimuslampan hade flera fördelar, enligt Ellen. Den spred både ljus och värme. Ljuset var viktigt för att hon skulle kunna se, bland annat när hon sydde, och sedan blev det så varmt och skönt i närheten av den.

> [...] de här Optimuslamporna var bra att arbeta med. De värmde. [Ellen skrattar.] [...] Ja, det var varmt. Det blev varmt utav de där lamporna. De hettade till lite grann, de.

Ellens liv framstår för mig som ett enkelt och anspråkslöst liv. Det verkar inte ha funnits något utrymme för henne att förverkliga några stora drömmar, ändå fick jag intrycket att Ellen i stort sett var belåten med det hon trots allt har fått och uppnått.

Berättelse 2: "Det köps ju, och köps."

Inger-Anna är född i en tältkåta på 1920-talet och hennes modersmål är nordsamiska.[12] Inger-Annas familj levde på renskötsel och den nomadiserade ända in på 1940-talet. Då köpte föräldrarna ett hus och Inger-Annas mor och alla syskonen blev fastboende.[13] Omställningen från livet som flyttsame till ett liv som fastboende upplevde inte Inger-Anna som så omvälvande egentligen. Hon menar att hon inte tänkte så mycket på det som barn och att hon ändå var borta mycket i nomadskolan.

Om skolgång och begränsade valmöjligheter

Inger-Annas skolgång var kort. Som så många andra i hennes generation, både kvinnor och män, gick hon endast den sexåriga nomadskolan. Därefter levde Inger-Anna länge i föräldrarnas hushåll. Tillsammans med sin syster var hon moderns hjälp-

reda. Då och då kunde flickorna ta något kortare ströjobb som hembiträde hos en bondfamilj eller också ett säsongsarbete på något av de större fjällhotellen. Men överlag var inte valmöjligheterna, eller drömmarna, så många.

> Nog var jag mest hemma. Vi hade ju syskon som var små. Så det var inte så mycket [att] jobba annat än här hemma ... hjälpa mamma att sköta om [syskonen].
> *När du var i tjugoårsåldern funderade du över att till exempel yrkesutbilda dig?*
> Nej, aldrig. Inte en tanke heller. Nej. Inte tänkte jag på det, inte.
> *Varför inte?*
> Ja, varför? Det vet jag inte. Jag tänkte då inte på något. Annars hade jag väl gått i någon skola om jag hade varit så klok. [Inger-Anna skrattar.] Det var inte heller så många som yrkesarbetade eller gick i skolor. Det var ju [under en] senare tid de började gå i skolor. Och ändå är de väl inte så många [samer] ändå som har gått i skolor.
> *Var det inte så viktigt?*
> Nej, det var inte så viktigt. Kanske när det var många flickor, att de ... men inte då [på] min tid. Inte då min generation eller min ålder. Inte har de gått i någon skola. De hade väl jobb hemma.
> *Så, man kunde tjäna pengar ändå. Man kunde försörja sig?*
> Jo men, ja, man kunde ju... jag hade då allting vad jag skulle ha. Och jag begärde väl inte så mycket [på] den tiden heller.

Om konfirmationen och de 27 kronorna

Så sent som omkring 1945 spelade kontanter en underordnad roll i Inger-Annas och hennes familjs vardag. Familjens ekonomi befann sig i en övergångsfas, där själv- och naturahushåll-

ningen fortfarande fungerade i de flesta vardagliga sammanhang i det lokala samhället. Väldigt mycket inom familjens hushåll producerades för egen hand eller införskaffades genom byteshandel och tjänster och gentjänster.

> *Så, det var inte så viktigt med pengar på den tiden?*
> Nej, det var väl inte så viktigt med pengar. Vad skulle jag ha de till när jag bodde hemma? Inte en tanke att jag skulle ha pengar. Och jag fick ju [av föräldrarna] när jag for någonstans, om jag inte hade då.
> *Vad köpte du då, när du hade pengar?*
> Ja, då köpte jag... Jag vet..., när jag konfirmerades då fick jag 27 kronor. Jag kommer så väl ihåg min konfirmation. Jag läste på sommaren och då köpte jag ett par smärtingskor. De kostade tre kronor. Hårband då..., och det var ju inte sådant där sidenband, och sedan köpte jag... Och sedan skulle man ge till prästen en krona. [Inger-Anna skrattar.] Så jag hade ju över också av de där 27 kronorna! Jag kommer så väl ihåg de där 27 kronorna!
> *Vad gjorde du med resten av pengarna?*
> Ja, inte vet jag. Jag hade de i börsen. Jag kommer så väl ihåg att prästen skulle ju ha [...] sin enkrona. [...] Jag var ensam sameflicka [vid konfirmationen]. Och då samlade vi åt prästen. Jag kommer ihåg den där enkronan och den gav jag ju gladeligt, så klart. Men det var inte som skorna, också tre kronor. Smärtingskor..., sådana där grå..., och så hårband kommer jag ihåg. De där röda hårbanden. Jag var själv och köpte dem. [Inger-Anna skrattar.] Jag hade små flätor och så rosetter. Man var ju fin. Så inte var det så stora fordringar då.

Kontanter och de fina smärtingskorna behövde Inger-Anna egentligen endast när hon rörde sig utanför det lokala samhället, dvs. i storsamhället där penninghushållningen rådde.

Och det hände inte så ofta.

> Inte var jag ju så mycket till samhället heller. Du vet, vi hade nog ingenting, några ärenden så.
> *Så, du kunde inte göra av med pengar?*
> Nej. Jag kunde inte. Vad skulle jag köpa? Det fanns ju inga affärer, och vad skulle jag köpa? Det var halsdukar. Och ibland satt jag ju barnvakt till grannarna. Och då fick jag förklädestyg och halsduk. Och det var ju nog fint. [Inte] behövde jag köpa det heller.

I det samhälle som Inger-Anna levde i, dvs. det renskötande samhället där kvinnorna precis hade blivit fastboende, hade hon varken tillfälle att köpa några överflödiga ting eller behov av att göra det.

Det lilla överflödet

Det var alltså i första rummet behoven som styrde om och när man skulle inhandla något nytt. Men lite överflöd kunde de i alla fall unna sig ibland. Inger-Anna minns att hon omkring 1944 köpte en cykel som hon egentligen inte behövde. Cykelköpet var en stor investering men cykeln underlättade för henne att ta sig fram, t.ex. till jobbet. Hennes armbandsklocka är ett annat exempel på något som hon egentligen inte hade användning för i det vardagliga livet. Hon var så rädd att klockan skulle gå sönder, att den för det mesta fick ligga väl nedpackad på ett säkert ställe.

> Sedan fick vi ju en klocka. Armbands[klocka]. Det var min första klocka. Jag fick [den] utav pappa och mamma, min klocka.
> *Till konfirmationen?*
> Konfirmationen.

> *Som present?*
> Ja, som present och den hade jag ju länge, länge. Inte hade vi någon klocka förut. Men just den där klockan. Och jag var ju så glad så.
> *Hade du den på dig jämt då, klockan? Eller behövdes den inte?*
> Jo, nej, egentligen inte. Nog hade jag ju på [mig den] när jag skulle bort någonstans. Jag var ju så rädd om den där klockan. Jag höll ju på med vatten. Och den där hade jag länge, den där klockan.

Om det moderna konsumtionssamhället

Inger-Anna och hennes make lever alltjämt ett liv där pengar inte används dagligen och hon ställer sig undrande inför det moderna konsumtionssamhällets mekanik, som hon inte riktigt förstår sig på. Hon tar kläderna som exempel.

> De ska ju ha så mycket [kläder] då. Om det vore ett plagg som skulle räcka tills de blev trasiga. Men det köps ju, och köps, köps, köps. [...] Jag vet inte hur folk har råd nu för tiden. När man tänker på sin [tid], och man hade inte behov att ha så mycket omkring sig. Utan nu ska det ju vara garderoberna fulla av kläder.

Inger-Annas inställning till klädesplagg är en helt annan. Hon bryr sig inte mycket om mode och köper nytt först när de gamla plaggen är utslitna. Hon har t.ex. inte köpt en klänning på mer än tio år och vid det tillfället köpte hon enbart tyget och sydde klänningen själv. För övrigt undrar hon när hon egentligen skulle ha behov av en klänning.

> Nå, när använder jag klänning? Inte på sommaren. För det är för mycket mygg också. Så jag kan ju inte gå i klänning.

Och på vintern är det för kallt för en klänning. Även när det gäller andra plagg – som långbyxor – är det mer än fem år sedan hon sist köpte något nytt.

Trots att vägen på senare år har dragits fram till hennes by, så bor hon ändå rätt så avskilt och ensligt, vilket gör att hon och maken än i dag lever sina liv i stort sett utanför konsumtionssamhället, som inte heller passar dem. Däremot har hon observerat att hennes barn och barnbarn har blivit en del av det samhället med allt vad det innebär. Inger-Anna tycker sig se att barnbarnen inte värdesätter sina leksaker såsom hon gjorde sina.

> När jag får jämföra nutid mot min tid. Det är ju bara pengar som gäller hela tiden. Ska du någonstans, så ska du [ha pengar] ... och som barn redan. De ska ju ha så mycket. Nästan allt vad de ser. Vi lekte ju inte med vanliga leksaker. Inte ens med dockor. Utan det var mest ute [...] med renhorn och stenar. Ja, först när man gick i skolan då fick vi på julfesten ... jag kommer ihåg att jag fick en sån där [leksak] då jag var sju åtta år. Då fick jag en sån där plock ... det var som en gubbe som man plockade dit... de där ringarna. Med armar... och det var min första leksak som jag fick då av tomten. Och jag var ju så rädd om den, så ... och var åtta år. Och nu slänger de ju bara. Ju mer du köper, ju mer slänger de ju. Man ser ju på barnbarnen. De [leksakerna] är liksom inte värt någonting något mer.

Om frysboxens revolutionerande potential

Inger-Anna själv har än så länge inte anammat någon slit- och slängmentalitet, fastän hon själv har erfarenhet av att bo i en större stad med hela dess utbud av varor och tjänster. Där hon bor nu finns igen affär på nära håll och hon beställer därför sina

varor per telefon i den närmaste butiken och får dem hemkörda en gång i veckan.

> Men som i stan, där ska du ju köpa nästan en liter [mjölk] varje dag, eller två. Och varje dag skulle man till affären. Vi bodde ju ett tag i en större stad och jag tyckte det var [ett] evigt köpande. Kunde man inte köpa där också vecko[vis]? För vi har ju mjölk i kylen och i källaren och det räcker och den är ju så fin än [efter en vecka]. Men i stan gällde inte det. Utan då skulle du ut varje dag [för att] köpa någonting.

I staden och i samhället i stort gäller i dag andra regler än dem Inger-Anna är van vid från sin uppväxt och i sitt nuvarande liv. Hon använder i dag visserligen pengar som betalningsmedel och har därmed blivit en del av penninghushållningen, men det vore för mycket sagt att hon skulle vara fullt delaktig i det moderna konsumtionssamhället. I hennes hushåll finns det heller inte många onödiga ting. Inger-Anna har en tvättmaskin och en diskmaskin, men det tekniska hjälpmedel som hon värdesätter mest är frysboxen. Den kom någon gång på 1950-talet och har blivit en viktig del i hennes hushållning. Tack vare frysboxen är hon och hennes make rätt så oberoende av utifrån inhandlade livsmedel, eftersom renkött och fisk utgör basfödan. Fisk fångar de själva och renkött får de köpa av släktingar. Kött och fisk förvaras i frysbox tillsammans med mängder av egenhändigt plockade hjortron och blåbär. Lingon syltar Inger-Anna och mat- och kaffebröd bakar hon själv. Potatis köper makarna av traktens bönder på hösten och i sådana mängder att de räcker året ut. Det Inger-Anna beställer från affären är mjölk, fil, smör, mjöl, någon frukt då och då, och mycket garn för handarbete.

> Här är man ju i behov av frysbox. Det är det bästa som

> finns nu. [...] Och jag fattar inte, förr i tiden, hur de har klarat sig utan frysbox? För de slaktade ju mer än nu och klarade sig med allt det. Så de var ju egentligen skickliga, förfäderna.

Hur orkade mamma?

Inger-Anna beundrar inte bara förfädernas stora skicklighet när det gäller konservering av kött och mat, utan hon undrar också över hur hennes mor kunde hinna utföra så mycket arbete.

> Jag har många gånger funderat: hur orkade mamma? Hur egentligen har hon orkat med åtta barn? [...] De gick ju i skolan och kläder skulle sys. Nu syr man ju inte kläder och hinner nästan inte äta heller själv. Vars far tiden i dag?[14]

I dag ingår tekniska hjälpmedel i hushållet och ändå verkar inte tiden räcka till. Inger-Anna har också funderat över hur hennes mor egentligen klarade av all tvätt utan tvättmaskin?

> Jo, vatten. Man behöver ju inte bära det heller. Och de stackarna som tvättade på ett tvättbräde och gnuggade och gnuggade och sköljde i kallt vatten. Nå, hur hann de då? Och så klart att det var jobbigare med deras levnadssätt. De hade ju inte några hjälpmedel, utan du skulle ju... Om du skulle börja tvätta så måste du bära vatten. Hur orkade hon?

Inger-Anna hyser stor respekt för sin mors kunskap och kompetens och för hennes förmåga att utföra en så stor arbetsbörda. Modern hade trots allt en familj med åtta barn att ta hand om. Inger-Anna är medveten om att hon inte längre förfogar över all den kunskap som hennes föräldrar hade.

Och hon behöver den inte heller. I dagens samhälle, och med en frysbox, klarar man sig också utan att veta hur man ska konservera renkött och renmjölk.

Noter

1 Pelto 1987.

2 För en översikt över forskningen som behandlar samiska kvinnor, se Amft 2000, 16–17 samt not 4, s. 16.

3 Denna artikel baseras på intervjumaterial som jag samlade in hösten 1997 i samband med mitt avhandlingsarbete. Alla direktcitat kommer från det materialet. Berättelserna är en bearbetning av detta intervjumaterial. Naturligtvis kan inte intervjuerna återges i sin helhet i denna korta artikel och en del intressanta fakta och samtalsämnen har därför utelämnats. Jag vill också nämna att båda informanterna har samiska som modersmål och att deras vardagsspråk är samiska. Detta påverkar naturligtvis de svar jag fick både till form och till innehåll. Särskilt tydligt syns detta i citaten i berättelse 1. Informanten avbryter sig ofta och letar efter de rätta orden eller de rätta grammatiska formerna. Jag har tagit bort de grövsta grammatiska felen, men har varit mycket noga med att inte förändra andemeningen i vad som har sagts. Det hade varit bättre för informanterna om de hade blivit intervjuade på sitt modersmål.

4 I verkligheten heter informanten inte Ellen.

5 Att livnära sig på insjöfiske, dvs. att bli fiskesame, har under lång tid varit en utväg ur svåra försörjningskriser för många samiska familjer. Enligt min informant, Inger-Anna, betraktades de som levde på fisket som utblottade och fattiga. Många som blev fiskesamer återgick till renskötseln då villkoren blivit bättre eller övergick till andra näringar. I början av 1970-talet uppgick antalet fiskesamer till 14 personer (!). *Se SOU nr 99, 1975, 221–230.*

6 Renstammen på lulesamiskt område minskade drastiskt under ett antal år på 1910-talet. Det fanns flera orsaker till detta. Vintern 1912/13 var mycket svår. Snön var så hårt packad att renarna inte kunde gräva sig fram till markfodret och många renar svalt ihjäl. Året därpå, sommaren 1914, drabbades också hela lappmarken av en svår renpest och renantalet minskade ytterligare samtidigt som

ett antal vargar härjade i området och hotade renbeståndet ännu mer. *Se* Bergstrand 1985, 21, 24 och 31.

7 Enligt intervjun med Ellen använde sig olika familjer av olika överlevnadsstrategier som svar på de svåra nödåren. De två viktigaste utvägar som nämns är att bli bofast och försörja sig såsom fiskesamer eller att ta upp ett nybygge och där bedriva gårdsbruk. Det fanns säkerligen även andra strategier utöver dessa två.

8 För en utförlig beskrivning av arbetsfördelningen mellan könen i de renskötande hushållen över tid, *se* Amft 2000, 120–161.

9 En intervju innebär alltid ett samspel mellan två människor. Här ser man tydligt hur informanten helt oväntat relaterar sin egen livsberättelse till något intervjuaren, i det här fallet jag, hade berättat om mig själv och mitt liv innan bandet slogs på. Att jag äter vegetarisk kost blir med ens en del av Ellens berättelse om kosthållningen som fiskesame.

10 Också i denna del av intervjun är samspelet mellan informanten och mig som intervjuare och mig som en annan kvinna tydligt. Ellen ställde både före och efter bandinspelningen många frågor om mitt liv och det är uppenbart att hon i tanken jämfört oss två med varandra. Jag minns att Ellen efter bandinspelningen tog mig till sitt köksfönster med en underbar vidsträckt utsikt över ett vinterlandskap med sjö och skog. Jag sa att det var så vackert här och Ellen frågade mig mycket allvarligt om jag skulle kunna leva här. Jag uppfattade det som att Ellen verkligen ville veta det och jag kände efter länge. Slutligen sa jag någonting i stil med på sommaren, kanske. Jag vill minnas att vi log mot varandra.

11 För mer om nomadskolan, se t.ex. Svonni, M. 1997, 130–152, Svonni, M. (otryckt manuskript) *Det tveeggade skolsystemet*, Umeå universitet: Samiska studier; Lundmark, Lennart, 2002, 76–94: *se* även Pusch, 1998.

12 Inger-Anna är ett fingerat namn och hennes berättelse avser det nordsamiska bosättningsområdet.

13 För mer information om denna process och dess betydelse för t.ex. genusarbetsdelning, se Amft, 2000, 140 ff.

14 Att sy kläder åt alla barn innan de skulle återvända till nomadskolan på hösten var ett enormt stort arbete som modern skulle klara av på kort tid. Familjen bodde också väldigt trångt sedan de hade blivit fastboende. I ett rum och kök bodde alla familjemedlemmar tillsammans och ändå verkar det alltid ha funnits plats för en till.

"Vi var ju åtta stycken [barn] hemma. Vi sov ju på golvet och då hade vi jämt främmande."

Referenser

Amft, Andrea. *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv.* Diss. Umeå 2000.

Bergstrand, Ingrid. *I Sirkassamers Land.* Jokkmokk 1985.

Lundmark, Lennart. *"Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm..." Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv.* Umeå 2002.

Pelto, Pertti J. *The Snowmobile Revolution. Technology and Social Change in the Arctic.* Illinois 1987.

Pusch, Simone. *Nomadskoleinspektörerna och socialdarwinismen 1917–1945,* SCRIPTUM nr 47. Umeå 1998.

SOU nr 99 (1975). *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Betänkande av sameutredningen.* Utbildningsdepartementet. Stockholm 1975.

Svonni, Mikael. Att lära sig samiska – ett minoritetsspråk. Vilken roll har skolan? I Eva Westergren och Hans Åhl (red.). *Mer än ett språk. En antologi om två- och trespråkigheten i Norra Sverige.* Stockholm 1997, 130–152.

Svonni, Mikael. (otryckt manuskript). *Det tveeggade skolsystemet,* Umeå universitet: Samiska studier.

KARIN WILSON

Lars Rangius – bråkstake och bibelöversättare på 1700-talet

Den 1 mars 1716 utgick från konsistoriet i Härnösand till prästerna i lappmarksförsamlingarna en förfrågan där man från domkapitlets sida förhörde sig om vilket språk som användes vid gudstjänsterna och psalmsången (Nordberg 1970, 20). En av dem som svarade var pastorn i Silbojokk, Laurentius Rangius. I ett brev till konsistoriet daterat den 11 maj 1716 redogör han för den språkliga situationen i sin församling (Rangius 1716).

Laurentius, eller Lars, Rangius var same, född i Ranbyn i Sorsele. Något födelseår finns inte angivet i källorna, men Knut Bergsland (1984, B38) anger 1667 som ett möjligt årtal. Klart är dock att han via Härnösands gymnasium kom till Uppsala den 15 augusti 1688 för att studera till präst. Efter tre års vistelse i Uppsala prästvigdes han 1691. Två år senare återvände han till Sorsele för att påbörja sin tjänstgöring som komminister i församlingen (Bygdén 1923, 273).

Den kapellförsamling, som senare skulle bli Sorsele pastorat, hade precis tjugo år tidigare avsöndrats inom Lycksele. Det första kapellet låg vid nuvarande Jillesnåle, 45 km nordväst om Sorsele, men i början av 1690-talet gjordes sannolikt Sorsele till kyrkplats. Här uppfördes en ny kapellbyggnad (Bygdén 1925, 385) och Lars Rangius blev den förste komministern i själva Sorsele (Bygdén 1923, 139). Efter 16 år i Sorsele blev Rangius 1709 utnämnd till kyrkoherde i Silbojokk i Arjeplog och där stannade han till sin död i november 1717 (Bygdén 1923, 273).

Utöver dessa korta biografiska fakta om Lars Rangius går det att skapa en fylligare bild av honom genom uppgifter från bl.a. tingsprotokoll. I protokollen från tingen i både Lycksele och Arjeplog omnämns han relativt ofta (Nordberg 1959, 72ff). Och det är inte alltid i särskilt smickrande sammanhang hans namn förekommer. Till exempel skall Rangius vid tinget i Lycksele 1698 ha blivit dömd till böter på grund av sin kraftiga brännvinskonsumtion. Men på villkor att han avhöll sig från drickandet, hade häradshövdingen eftergivit honom böterna (Nordberg 1959, 73). Frågan tas upp igen i tingsprotokollet år 1700 och där framgår det att Rangius inte har hållit sitt löfte och han döms följaktligen att betala sina böter.

I samma protokoll framkommer också att man från församlingens sida har en hel del klagomål på Rangius sätt att sköta sitt ämbete. Han har blivit kallad till tinget men han dyker aldrig upp i tingsstugan. "Alldenstundh några af Lapp Allmogen här sammastädes, berätta, och klaga, som skulle Capellanen i Sorsehle, Wällärde H:r Lars Rangius föra ett förargeliget och oskickeliget lefwerne där oppe i Församblingen, I synnerhet medh Gudstienstens förrättande, Ty ähr han i Gåår wederbörligen blefwen tillsagd, att wara denne dagen här widh Tinget tillstädes, och höra hwad Klagomåhl som Allmogen öfwer honom därutinnan föra. Och effterskickades han nu genom Länsmännen Mårten Mårtensson i Uhmå byn och Jacob Larsson i Wapsten, hwilka widh återkomsten refererade, sigh fuller hafwa funnit H:r Lars hemma liggiandes i sitt qwarter, här wid Tingz Platsen, Men till swars bekommit, som skulle han intet hafwa giöra i Tingzstufwan, och där på lagdt sigh yterligare till Sömbs, Icke desto mindre i anledning af Kongl. Maij:tz Förordningh, angående Stembning widh Domstohlarne af d: 19 Aprilis 1692 företog sigh Rätten uti Kyrkioherdens, Ehrewyrdige H. Måns Bångs närwaro att afhöra, hwar uti Allmogens förnembste klagan skulle bestå, och framropades [...]" (SHJ 1700, 491). Därefter följer en redogörelse i

sju punkter där ett flertal församlingsmedlemmar framför sina klagomål.

Här vittnas t.ex. om ett brudpar som kommit till kyrkan för att vigas men som fått vända hem igen i oförrättat ärende (Nordberg 1959, 73). Brudgummen berättar att Rangius varit nykter på morgonen dagen för vigseln, "Men emedan Bruden kläddes, söp han sigh druckin, så att han widh ankomsten till Kyrkan hwarken kunde wiga Brudfolket eller giöra någon annan tienst." (SHJ 1700, 492v). Vid ett annat tillfälle hade ett barndop fått skjutas upp till en senare tidpunkt på dagen, för att prästen skulle kunna nyktra till, men trots det hade han inte lyckats läsa bönerna ur handboken (Nordberg 1959, 73).

Man upprörs också över att Rangius inte alltid är så noga med gudstjänstdagarna, ibland blir det bara en förmiddagsbön och ibland blir det ingenting alls. Juldagen 1699 t.ex. höll Rangius en predikan på morgonen, senare under dagen fick dock klockares hustru läsa ur postillan för allmogen. På annandagen var han inte i stånd att hålla någon predikan över huvud taget, utan folket uppmanades att åka hem i stället. Genomgående klagar man över att han uppträtt kraftigt berusad vid upprepade tillfällen (SHJ 1700, 491f). Förutom uppgifter om Rangius dryckenskap framgår det av tingsprotokollen att han också hade ett hetsigt temperament och vid upprepade tillfällen ska ha uppträtt synnerligen ohövligt och väckt stor förargelse (Nordberg 1959, 75, 77). Han ägnade sig även åt öl-, brännvins- och tobakshandel, och förutom att han inte hade laglig rätt att idka den typen av handel hade han tagit ut ockerpriser av allmogen (Nordberg 1959, 76).

Men låt oss återgå till Rangius brev till konsistoriet i maj 1716! Här berättar han att han i sina predikningar följer konsistoriets generella anvisningar. Vidare skriver han att de sker på församlingens modersmål, dvs. samiska. Däremot sjungs inte psalmerna på samiska. Anledningen till detta är enligt Rangius, att man helt enkelt inte kan några psalmer på samis-

ka. Han föreslår därför i sitt brev att samebarnen i Lycksele skola skulle lära sig de vanligaste psalmerna på sitt modersmål: "wore fördenskul önskandes, det Barnen nu för tijden utj Lycksehla Schola, här efter begynte så småningom wänia sig med de brukeligaste Psalmers siungande" (Rangius 1716). Konsistoriet ansåg uppenbarligen att Rangius förslag var bra och man gav direktiv om att eleverna i skolan i Lycksele skulle lära sig sjunga psalmer på samiska. Barnen skulle sedan i sin tur sprida denna kunskap vidare till övriga medlemmar i sina respektive hemförsamlingar (Bygdén 1925, 273).

Anledningen till konsistoriets intresse för den språkliga frågan anges inte i brevet, men i botten ligger förstås missionstanken. I stormaktstidens Sverige med alla provinser hade religionen också stor betydelse som kontrollinstrument för centralmakten (Nordin 2000, 85). Den svenska nationaliteten kunde definieras utifrån religionen, dvs. den rena lutherska läran (Larsson, under utg.). Det var därför naturligt att man ville försäkra sig om att det religiösa budskapet verkligen nådde ut och kunde förstås av samtliga invånare.

Även silverfynden i Nasafjäll i Pite lappmark på 1630-talet hade bidragit till ett starkt ökat intresset för de nordliga trakterna. Detta medförde att man kom att rikta ett större intresse mot lappmarkernas invånare än vad som tidigare varit fallet. Det första steget i den riktningen gick via en effektiviserad kyrklig organisation i övre Norrland. Under Karl IX:s tid påbörjades byggandet av kyrkor och nya kristna församlingar grundades. Arbetet fortsatte och tog fart under 1700-talet, då den hitintills enda stadigvarande skolan för samer, den Skytteanska skolan i Lycksele, grundad 1632, kompletterades med flera andra skolor (Forsgren 1987, 1).

I anslutning till missionsarbetet bland samerna, uppstod även ett behov av litteratur på samiska. År 1619 utkom de två första böckerna på samiska, en sång- och mässbok och en ABC-bok, båda sammanställda av piteprästen Nicolaus

Andræ (Forsgren 1987, 5ff). Därefter följer en katekes, tryckt 1633, och ytterligare en ABC-bok 1638, bägge med okända författare (Lidberg 2002, 27). Den språkliga kvaliteten i samtliga dessa texter har fått mer eller mindre underkänt av sentida bedömare (Lidberg 2002, 27f). De innehåller många gånger en blandning av olika samiska språk och i vissa fall förekommer inslag av finska. Till detta kommer att prästerna i lappmarksförsamlingarna hade varierande och många gånger svaga kunskaper i samiska. Vidare kan man misstänka att språket i texterna var svårförståeligt för samerna själva (Forsgren 1987, 31).

År 1648 utkom en översättning av den svenska kyrkohandboken *Manuale Sveticum* till samiska. Det var kyrkoherden i Torneå, Johannes Tornæus, som hade färdigställt den på drottning Kristinas uppdrag. I Tornæus uppgift ingick att utföra översättningen till en "medeldialekt", för att den skulle kunna förstås av så många samer som möjligt (Lidberg 2002, 29). Men trots att den färdiga översättningen, *Manuale Lapponicum*, fick stor spridning, verkar den inte ha använts mer än inom ett ytterst begränsat område (Lidberg 2002, 34). Varken i de sydligare eller östligare områdena av lappmarkerna tycks man ha förstått språket i Tornæus översättning. Detta försök till ett språk som alla samisktalande skulle förstå, grundade sig på tornesamiskan uppblandad med andra dialektala drag och resultatet tycks alltså ha varit ganska svårbegripligt inom stora delar av det samiska bosättningsområdet (Lidberg 2002, 34). Efter Tornæus *Manuale Lapponicum* utgavs några texter på pitesamiska och några på, enligt Forsgren (1987, 29), "en svårdefinierad sydlig dialekt". Samtliga dessa utgjordes av ABC-böcker och religiösa texter.

I sitt brev till konsistoriet i maj 1716 kommenterar Lars Rangius ett annat problem i anknytning till frågan om psalmer på samiska. Han skriver att för honom själv och andra "som infödde äre" bereder språket inga svårigheter, men för

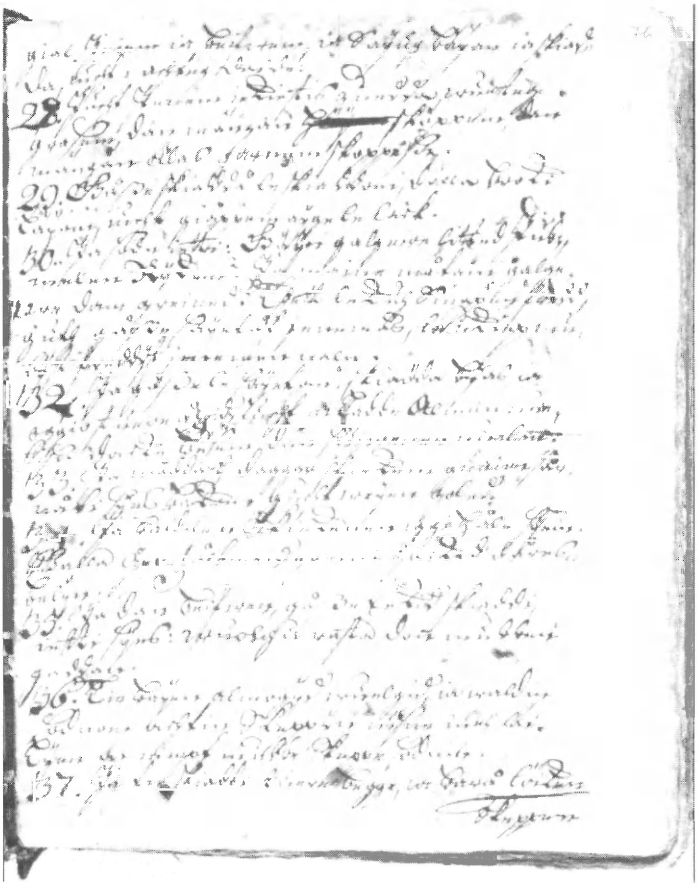

En sida ur Rangius handskrift. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

"Swänska Prester" är det samiska språket mycket svårt. Vidare menar han att även för den som skulle vilja lära sig samiska är det nästan omöjligt "hälst som ännu inga wägwijsare, eller til det ringaste några reglor föresatte äre såsom utj alla andra språken" (Rangius 1716). Men Rangius gjorde själv en stor insats för samiska översättningar: denne bråkstake, och i alla

fall mellan varven kraftigt alkoholmissbrukande man, översatte hela Nya Testamentet till samiska. Under tolv år, från den 19 oktober 1701 till den 20 november 1713, arbetade han med sin översättning. Handskriften utgörs av drygt 1 000 sidor och det förstnämnda datumet finns infört överst på första sidan i manuskriptet och det sistnämnda längst ner på sista sidan (NTL). Handskriften är utförd i den för 1600-talet och första halvan av 1700-talet typiska tyska stilen, som bl.a. kännetecknas av brutna eller öppna ovaler, s.k. öglebrytning. Den anses vara mer svårläst än den latinska stilen som användes parallellt (Åberg 1970, 2).

År 1715 gjordes ett provtryck ur Lars Rangius översättning. Provtrycket innehöll första och andra kapitlet av Johannes evangelium (Forsgren 1987, 21). Georg Wallin, lektor vid Härnösands gymnasium, hade ombesörjt detta och lät sedan skicka ut exemplar av provtrycket till lappmarksprästerna för kommentarer (Nordberg 1970, 11). Wallin var emellertid inte nöjd med ortografin i manuskriptet. Han skickade därför med en rad förslag på förenklingar och ändringar som han också ville få prästernas utlåtande över. Han fick sedermera också svar från dessa med kommentarer till de frågor han ställt. De präster som svarade hade mycket skiftande kunskaper i samiska, men alla hade kommentarer till Rangius text och förslag till ytterligare ändringar. Trots detta erkände åtminstone två av dem, närmare bestämt kyrkoherde Olof Gran i Lycksele och komminister Granlund i Sorsele, att Rangius ändå var den främste kännaren av det samiska språket bland lappmarksprästerna (Nordberg 1970, 24).

Mellan Lars Rangius och Georg Wallin förekom också en brevväxling. Rangius skrev till Wallin och uttryckte sin tacksamhet över dennes arbete med provtrycket. Han förklarade också vilka principer han hade följt i arbetet med översättningen: "och såsom Pijtheå lappmark är ett centrum totius Lappmarkiae, och des språk är tydeligast; altså hafwer iag

detta för alting effterfölgt utj N. T. version /: doch med warlig ögon sichtat äfwän på de andra dialecterna :/" (Nordberg 1970, 17). Men de ändringar Wallin hade föreslagit ville Rangius inte alls gå med på. Han ville heller inte ta kontakt med de andra lappmarksprästerna – vilket Wallin sannolikt hade bett honom göra – för att diskutera sådana ändringar som dessa i sin tur hade föreslagit (Nordberg 1970, 18).

Slutresultatet blev att Lars Rangius översättning av Nya Testamentet aldrig trycktes. Kanske tyckte Wallin att Rangius var för envis när han inte ville gå med på några förändringar av sitt manuskript. Kanske var tanken på ett "medelsamiskt" språk fortfarande alltför stark för att man skulle våga satsa på Rangius översättning som – trots hans försäkran om inslag från andra dialekter – väl ändå var stadigt förankrad i hans eget språk. Lars Rangius fick i vilket fall aldrig se sitt översättningsarbete gå i pränt. Hans manuskript förvaras numera på Carolina Rediviva i Uppsala (NTL) och sedan det första provtrycket 1715 har endast några få sidor utöver dessa publicerats (Bergsland 1984). I mitt avhandlingsarbete planerar jag att ge ut Markusevangeliet i Rangius översättning. Min avsikt är att förse det valda textpartiet med kommentarer och dessutom sätta in Lars Rangius arbete i dess kontext.

Källor och litteratur

Otryckta källor

NTL=Novum Testamentum Lapponicum. Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva. T4d.

Rangius, Lars, 1716. Brev till domkapitlet i Härnösand 11 maj 1716. Härnösands landsarkiv. Domkapitlet i Härnösand. E III:4.

SHJ=Svea hovrätt renoverad dombok. Jämtlands län, 1700. Mikrokort 10/12. Riksarkivet.

Litteratur

Bergsland, Knut. *Eldre samiske tekster.* Tromsø 1984.

Bygdén, Leonard. *Hernösands stifts herdaminne. Del* 2–3. Uppsala 1923–25.

Forsgren, Tuuli. *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850.* Arbetsrapport från Pedagogiska institutionen Umeå universitet. Nr 36. Umeå 1987.

Larsson, Lars-Gunnar, under utg. "Majoritet, minoritet och modersmål." I *Till språkets lov.*

Lidberg, Hanna. *Johannes Tornæus & Manuale Lapponicum.* Opuscula Uralica 6. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala 2002.

Nordberg, Erik. "Specimen Novi Testamenti lapponici. Provtryck år 1715 av Lars Rangius' översättning av Nya Testamentet till lapska samt skriftväxlingen mellan Georg Wallin i Härnösand och lappmarksprästerna om lapsk ortografi. Grammatikprov. Ordlistor." I *Svenska landsmål och svenskt folkliv. B. 66.* Stockholm 1970.

Nordberg, Erik. "Prosten Nils Grubb och själavården bland lapparna." I *Forum Theologicum.* Härnösand 1959.

Nordin, Jonas. *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden.* Stockholm / Stehag 2000.

Åberg, Alf. *Läsning av gamla handstilar.* Skrifter utgivna av Genealogiska Föreningen, 5. Stockholm 1979.

PATRIK LANTTO

Att deklarera eller icke deklarera?

Samerna och beskattningsfrågan under 1900-talet

I årets *Dags att deklarera* konstateras det glatt att det i år är 100 år sedan den obligatoriska självdeklarationen infördes i Sverige, något som skedde genom det beslut om införande av progressiv inkomstskatt som fattades av riksdagen 1902.[1] Att självdeklarationen firar 100-årsjubileum har inte uppmärksammats i större utsträckning och ses sannolikt inte heller som en orsak till firande i vida kretsar. Trots ett allt mer förenklat förfarande vid ifyllandet av deklarationsblanketten är det på många sätt en handling som förknippas med en kontroll av medborgaren och ger därmed oftast inte positiva associationer. Skyldigheten att avge självdeklaration har dock inte en lika lång historia för alla grupper i det svenska samhället. Det är till exempel först under de senaste decennierna som de renskötande samerna omfattats av denna plikt. Frågan om att själva deklarera för sina inkomster har för dem inte alls varit en självklarhet, ja inte ens en skyldighet, fram till 1970-talet. Denna artikel ska behandla frågan om hur samerna har behandlats i beskattningshänseende under 1900-talet, med speciellt fokus på diskussionerna kring huruvida de renskötande samerna skulle omfattas av skyldigheten att avge självdeklaration. Tonvikten kommer att ligga på hur samerna själva har agerat i frågan. Framställningen sker i form av

en argumentationsanalys, där statsmakternas motivering till införandet och bibehållandet av de särbestämmelser som gällde för renskötarna kommer att kontrasteras mot samiska argument för att dessa skulle avskaffas. Detta kommer i slutanalysen att kopplas samman med ett övergripande resonemang kring hur samerna betraktades och behandlades i den svenska samepolitiken.

Lappskatten och 1928 års taxeringsreform

Riksdagens beslut 1902 att införa "en med obligatorisk sjelfdeklaration förbunden progressiv inkomstskatt"[2] berörde över huvudtaget inte stora delar av den samiska befolkningen i Sverige. Enligt de gällande lagarna på området betalade de renskötande samerna, som vid sekelskiftet 1900 utgjorde en stor andel av den samiska befolkningen, endast i begränsad utsträckning skatt för sin näring. En särskild så kallad lappskatt, som låg på lappbyarna och inte de enskilda renskötarna, hade instiftats 1695 och utgjorde fortfarande grunden för beskattningen av denna grupp. Genom urholkningen av penningvärdet var denna skatt mycket låg. Vid sidan av lappskatten uttogs i varierande grad kommunal skatt från renskötarna i vissa socknar, framför allt i Karesuando. I stort var emellertid renskötseln befriad från beskattning. Frågan blev föremål för utredning under 1920-talet av enmansutredaren Johan Widén som hade till uppgift att se över lagstiftningen rörande samerna. I sitt betänkande från 1924 föreslog han att undantagsreglerna för renskötseln i beskattningshänseende helt skulle avskaffas. Lappskatten skulle upphöra och i stället skulle renskötarna beskattas för inkomsterna från sin näring i likhet med övriga medborgare. På en punkt ansåg dock Widén att de renskötande samerna ännu inte var mogna att behandlas lika med övrig befolkning enligt taxeringsförordningen, nämligen att själva deklarera för sina in-

komster från renskötseln. Han menade dels att renskötarna på grund av sitt "kringströvande liv" skulle ha svårigheter att deklarera, dels att de om de försummade att i tid deklarera skulle förlora möjligheten att kunna överklaga taxeringsbeslutet. Renskötarna borde därför inte omfattas av deklarationsplikten, men dock ha rätt att lämna in en frivillig självdeklaration.[3]

Widéns resonemang rörande de renskötande samernas förmåga att deklarera var tydligt färgat av den rådande "lapp skall vara lapp"-politikens syn på samerna. De idéer som låg till grund för denna politik hade vuxit sig starka under 1800-talets slut, och innebar i korthet att samerna betraktades som av naturen danade att enbart livnära sig genom renskötsel. Genom utvecklingen hade de blivit fysiskt anpassade till denna näring och saknade förmåga att framgångsrikt slå sig in på andra banor. De ökade kontakterna mellan samerna och den svenska kulturen bidrog dock enligt detta synsätt till allt fler lockelser för samerna att överge sin fäderneärvda näring och söka sig till andra, i en missriktad ambition att få ett bättre och framför allt bekvämare liv än den nomadiserande renskötarens strävsamma tillvaro på fjället. Denna utveckling ansågs utgöra ett reellt hot mot samernas överlevnad som folkgrupp, och den svenska samepolitiken började därför allt mer inriktas på att förhindra detta. Målsättningen var att bibehålla samerna som nomadiserande renskötare, vilket ansågs vara bäst för dem själva samtidigt som det betraktades som den enda funktion där de kunde bidra ekonomiskt till nationens fromma. Slagordet blev därför "lapp skall vara lapp"![4]

Den nya taxeringsförordningen infördes 1928 och där var renskötarna i enlighet med utredningsmannens förslag jämställda med den övriga befolkningen i beskattningshänseende, med undantag för deklarationsplikten: "Lapp är ej skyldig avgiva deklaration för inkomst av renskötsel eller i sådan rörelse nedlagd förmögenhet [...]. Önskar lapp avgiva uppgift

om inkomst eller förmögenhet, som nu sagts, må uppgift härom lämnas i självdeklaration".[5] Eventuella biinkomster från till exempel jakt och fiske skulle däremot deklareras. Som en följd av denna särbestämmelse kom lappfogdarna[6], statsmakternas yttersta representanter i relationen till samerna, att få en viktig funktion i bedömningen av beskattningen. Formellt hade dessa rätt att närvara vid de sammanträden med taxeringsnämnden där taxeringen av renskötare skulle behandlas samt att delta i nämndens diskussioner men inte i dess beslut.[7] Lappfogdarnas uppgifter framträdde därmed som relativt begränsade, men i praktiken kom de att få en mycket framträdande roll när beskattningen av renskötarna fastställdes, något som längre fram skulle leda till kritik från samerna. Även ordningsmännen i lappbyarna skulle formellt, som representanter för samerna, ha en viktig funktion vid taxeringsnämndernas sammanträden, men i realiteten blev denna mycket begränsad.

Samernas möjligheter vid den här tiden att framföra och framför allt att få gehör för sina synpunkter på dessa reformer var små. Vid ett samiskt landsmöte som hade anordnats i Östersund 1918 hade samerna uttalat sig för att de skulle jämställas med övrig befolkning rörande beskattningen, eftersom detta sågs som ett viktigt steg för samerna att bli jämställda medborgare även i övriga hänseenden.[8] När beskattningsreformen blev aktuell under 1920-talet framträdde dock en viss splittring bland renskötarna. Både bland renskötarna i Norrbotten och i Jämtland framfördes vid olika tillfällen vissa invändningar mot att näringen skulle beskattas. Den ledande samiske företrädaren under 1920-talet, Torkel Tomasson[9], underkände emellertid värdet av dessa invändningar. Han menade att det sedan tidigare stod klart att den allmänna meningen bland samerna var att införandet av beskattning av renskötseln var något positivt. Själv såg Tomasson den förestående reformen som en nödvändig utveckling, en utveck-

ling som han menade även skulle medföra att de sociala klyftorna mellan samerna och den övriga befolkningen skulle minska.[10]

När den nya taxeringsförordningen infördes 1928 framförde Tomasson följaktligen nästan enbart lovord, och han såg reformen som ett viktigt steg framåt för samerna. Undantaget rörande deklarationsplikten kritiserade han däremot hårt. Tomasson menade att detta var mycket olyckligt och att de framförda argumenten för detta inte var hållbara. Han ansåg att särlagstiftningen innebar att samerna inte jämställdes fullt ut i skattehänseende. Tomasson lyfte fram deklarationen som ett viktigt medel för renskötarna att erhålla en rättvis taxering, och han fruktade att de bedömningar som skulle göras av taxeringsnämnderna i de fall där renskötaren inte lämnade in en egen självdeklaration riskerade att bli godtyckliga. Tomasson framhöll därför att det var centralt att renskötarna verkligen utnyttjade sin möjlighet att lämna in en självdeklaration. Han försökte göra renskötarna mer bekanta med förfarandet i taxeringsfrågor genom att i detalj redogöra för gången i beskattningsärenden samt genom att noggrant gå igenom och förklara hur deklarationsblanketterna skulle fyllas i.[11] Tomassons kritik rörande undantaget för de renskötande samerna från deklarationsplikten kom att markera inledningen på en lång period med återkommande samisk kritik i denna fråga.

1928 års reform – systemet sjösätts och kritiseras

När beskattningen av renskötseln skulle införas samlades lappfogdarna från Norrbotten, Västerbotten och Jämtland till ett sammanträde 1929, där gemensamma riktlinjer för beskattningen av renskötarna drogs upp. Bland annat bestämdes vilken avkastning som skulle beräknas på renhjordarna under normalår, hur många renar ett hushåll beräknades förbruka under ett år

samt vilka avdrag som skulle tillåtas och nivåerna på dessa. Trots mötet kom ingen reell samordning till stånd, utan beskattningen av näringen kom i stället att utveckla sig olika mellan länen. Renskötarna kom därigenom att beskattas olika beroende på var de utövade sin näring.[12]

Från 1930-talet började beskattningsfrågan uppmärksammas allt mer bland samerna. Det var framför allt två frågor som stod i fokus för diskussionerna: nivån på beskattningen och undantaget rörande deklarationsplikten. Gustav Park[13], som under 1930-talet allt tydligare tog över rollen som den främste samiske företrädaren, framförde kritik i frågan i en tidningsartikel 1935. Han menade att renskötarna på ett påtagligt sätt missgynnades vid taxeringen och blev hårdare beskattade än andra medborgare i lokalsamhället. På det andra samiska landsmötet i Sverige som hölls i Arvidsjaur 1937 antogs en motion om att renskötarnas undantagsställning i beskattningshänseende borde avskaffas. I motionen kritiserades framför allt det inflytande i taxeringsfrågor som lappfogdarna hade, de utmålades som förmyndare för renskötarna i dessa frågor. Frågan uppmärksammades även under inledningen av 1940-talet i en statlig utredning i samefrågan som då pågick, men trots fortsatt kritik från Park genomfördes inga reformer.[14]

Parks kritik i beskattningsfrågan skärptes successivt och 1944 tog han upp den i en ledare. Han framhöll att beskattningen av renskötseln var alltför hård, framför allt i Norrbotten. Park menade att risken för godtyckliga bedömningar var stor, och riktade kritik mot att det, enligt honom, ofta inte togs någon hänsyn till de frivilliga självdeklarationerna i de fall renskötarna hade lämnat sådana. De höga beskattningsnivåerna i Norrbotten kontrasterade han mot de lägre och, i hans tycke, mer verklighetsanpassade nivåerna i Västerbotten och Jämtland. Om inte skattetrycket i Norrbotten mildrades riskerade detta enligt Park att leda till renskötselns undergång.

Förändrade riktlinjer för beskattningen var därför nödvändiga och på sikt även deklarationsplikt för renskötarna. Att alltför hög skatt togs ut genomfördes enligt Park med lappfogdarnas goda minne, och han tycktes betrakta förfarandet som ett maktmedel vilket de kunde tillgripa mot tredskande renskötare.[15]

Beskattningsfrågan ingick till följd av den framförda kritiken som en av de viktigaste punkterna för den stora samedeputationen, bestående av ett tiotal utvalda samer från Jokkmokk i norr till Härjedalen i söder, som i januari 1945 reste ner till Stockholm för att uppvakta regeringen.[16] Den kritik i frågan som samedeputationen framförde vid sammanträffandet med finansministern Ernst Wigforss gick ut på att de renskötande samerna var orättvist beskattade. Kritiken gällde framför allt Norrbotten där skatteuttaget ansågs vara alldeles för högt. Deputationen krävde därför att tydliga och klara regler skulle utarbetas rörande taxeringen av renskötseln, och att undantaget från deklarationstvånget för renskötarna borde avskaffas. Därmed skulle risken att deras inkomster godtyckligt bestämdes av lappfogden och taxeringsnämnderna minimeras. Bristande förmåga hos renskötarna att deklarera kunde inte längre framföras som ett giltigt skäl, eftersom skolundervisningen i nomadskolorna nu kunde anses vara lika god som i de allmänna folkskolorna. Dessutom krävde deputationen att lappbyarna skulle få utse egna representanter till taxeringsnämnderna. Kritiken rörande beskattningen av renskötseln var mycket stark och i en artikel ansåg Park "att det är genant för Sverige som en kultur- och rättsstat, att ett så orimligt taxeringssystem, som det ovan antydda, får gälla beträffande rensamerna."[17]

De samiska kraven i beskattningsfrågan bemöttes efter en gemensam behandling av länsstyrelserna och lappfogdarna i de tre länen. Resultatet blev att dessa i stor utsträckning avvisades. Kritiken ansågs av länsmyndigheterna vara grundad

på felaktiga premisser och på en rad felaktiga uppgifter. Något behov av att förändra grunderna för taxeringen av renskötseln i stort fanns därför inte, däremot borde reglerna mellan olika taxeringsnämnder och mellan de tre länen göras mer samstämmiga. Det ansågs heller inte finnas något behov av att renskötarna skulle omfattas av deklarationsplikten. Detta skulle endast medföra problem för många renskötare, speciellt i Norrbotten där många ännu var nomadiserande och skulle ha svårt att i tid inlämna deklarationer.[18] Park var mycket missnöjd över länsmyndigheternas avvisande yttrande över deputationens krav och fruktade att den orättvisa beskattningsprincip som varit gällande i Norrbotten nu även skulle börja tillämpas i de båda sydligare länen. Han ville därför få till stånd en samisk opinionsyttring i syfte att protestera mot det "medeltidsaktiga beskattningssystem, som samerna – i motsats till andra svenska medborgare – ha måst och fortfarande måste finna sig i". Park framhöll den stora inkonsekvensen i att renskötarna å ena sidan betraktades som *oförmögna* att deklarera för sina inkomster från renskötseln, samtidigt som de å andra sidan var *skyldiga* att deklarera för övriga inkomster.[19]

SSR:s inträde på arenan – deklarationsfrågan får ökad aktualitet

Definitivt besked angående samedeputationens krav i beskattningsfrågan lämnades först 1950, då den dåvarande finansministern Per Edvin Sköld som svar på en interpellation meddelade att regeringen inte funnit några skäl att förändra lagstiftningen. Renskötarnas "privilegium" att inte behöva deklarera för sina inkomster från renskötseln skulle därmed kvarstå.[20] Parks besvikelse över finansministerns besked var påtaglig, när han i en ledare kommenterade detta. Han menade att

norrbottenssamerna hade "22 års bitter erfarenhet" av att bli "hänsynslöst taxerade" vilket till och med hade hotat enskilda renskötares framtid som näringsidkare, men trots detta avslogs deras berättigade krav att jämställas med den övriga befolkningen.[21] Från 1950 hade dock samernas möjligheter att med större tyngd föra fram sina synpunkter förbättrats genom konstituerandet av den första samiska riksorganisationen i Sverige: Svenska Samernas Riksförbund (SSR). Det var därför med en större tillförsikt som Park tog upp beskattningsfrågan under inledningen av 1950-talet. Inför SSR:s första landsmöte på hösten 1950 hävdade han att de mångåriga protesterna mot beskattningen av renskötarna hade medfört en viss lindring i skatteuttaget. De samiska kraven i beskattningsfrågan återupprepades ytterligare en gång vid landsmötet, något som även föranledde en motion till riksdagen året därpå, en motion som dock avslogs.[22]

Park gav dock inte slaget förlorat, och i en omfattande skrivelse till Riksskattenämnden 1951 krävde han återigen en ändring av taxeringsförordningen. Han framhöll att om renskötarna ansågs vara kompetenta nog att själva deklarera för sina biinkomster, borde de i rimlighetens namn även vara lika kompetenta att själva redogöra för sina inkomster från renskötseln. Denna uppdelning drog enligt Park ett "löjets skimmer" över de gällande särbestämmelserna. Han kritiserade även den starka ställning lappväsendet hade i beskattningshänseende, där det var lappfogden som hade sista ordet rörande den enskilde renskötarens taxering. För Park var detta en oacceptabel situation, och han var speciellt kritisk till hur lappfogdarna i Norrbotten hanterade frågan. Att beskattningsrutinerna för renskötseln såg olika ut i de olika länen var ett problem, och att det dessutom saknades enhetliga riktlinjer för hur inkomster från näringen skulle beräknas spädde på detta problem. Det enda rimliga var därför att ta bort undantagsbestämmelserna för renskötarna, det var trots allt de själ-

va som bäst kunde beräkna sina inkomster. Det var inte rimligt att samerna i denna fråga skulle "hållas nere som omyndiga barn", och enligt Park var detta också ett allmänt önskemål bland renskötarna.[23]

Beskattningen av renskötarna behandlades vid de första landsmötena, och Park fick inledningsvis ett starkt stöd för sin linje. Frågan fördes också upp i riksdagen genom att förbundet sökte kontakt med enskilda ledamöter som motionerade och interpellerade i frågan och förde fram samernas synpunkter.[24] Trots dessa initiativ skedde inga förändringar, men Park fortsatte oförtrutet sitt arbete och sin argumentation i frågan, bland annat uppmanade han renskötarna att lämna in frivilliga självdeklarationer för att därigenom kunna få till stånd en mer rättvis beskattning.[25] Mot mitten av 1950-talet kom dock signaler om att en förändring i enlighet med de krav som förts fram kunde vara på gång. Parks skrivelse till Riksskattenämnden hade remitterats vidare för övervägande av en kommitté som var tillsatt att se över taxeringsförordningen, 1950 års skattelagssakkunniga.[26] I själva betänkandet berörde de sakkunniga inte alls frågan om särbestämmelserna för renskötarna i diskussionerna kring taxeringsförordningen, men i motiveringarna till de enskilda paragraferna menade de ändå att det fanns en grund för att avskaffa dem. Det var inte minst Parks och SSR:s upprepade framställningar rörande en reform på området som bidrog till att de sakkunniga ställde sig bakom de samiska kraven.[27]

För Park var det ett mycket glädjande besked och han uppfattade det som att särlagstiftningen nu till slut skulle upphöra, något han också med viss tillfredsställelse konstaterade i en ledare i SET 1955. Han framhöll att tio års hårt arbete i frågan slutligen hade gett resultat. Dessvärre visade det sig att Park hade misstagit sig i frågan, vilket han tvingades konstatera i följande nummer av tidningen.[28] Ingen förändring hade skett rörande renskötarnas undantag från deklarationsplikten,

detta trots att frågan varit synnerligen aktuell i ett drygt decennium och hade behandlats av både regering, riksdag, Riksskattenämnden och statliga utredningar. Det uppseendeväckande i sammanhanget är att frågan inte ens berördes i riksdagstrycket när en ny taxeringsförordning arbetades fram. Varken i propositionen 1955, rörande förändringar i taxeringsförordningen, eller i den som följde året därpå, med förslag till en ny taxeringsförordning, omnämndes särlagstiftningen rörande renskötarna. I 1956 års nya taxeringsförordning kvarstod därför de tidigare särbestämmelserna rörande renskötarna oförändrade.[29] Frågan tycks helt enkelt ha fallit bort, sannolikt på grund av att de sakkunniga endast behandlade den i en specialmotivering till en paragraf och inte själva texten till betänkandet.

Vid SSR:s landsmöte 1956 togs därför beskattningsfrågan återigen upp till diskussion. Inför mötet hade den behandlats i styrelsen, och en majoritet hade tillstyrkt ett krav på att renskötarna borde omfattas av deklarationsplikten. Detta hade dock skett med de relativt knappa röstsiffrorna 8–5, något som torde ha varit en besvikelse för Park efter hans långa engagemang i frågan. Inte heller landsmötet blev en helt igenom positiv upplevelse för Park trots att han starkt agiterade för att renskötarna skulle jämställas i deklarationshänseende, dels fortsatte konflikten med lappväsendet då samtliga lappfogdar som var närvarande vid mötet försvarade det rådande systemet, dels fick Park inget enhetligt stöd för sin linje från ombudsförsamlingen som var delad i sin uppfattning om samerna borde omfattas av deklarationsplikten. Efter detta bakslag inom förbundet och efter införandet av den nya taxeringsförordningen, där särlagstiftningen rörande renskötarna bibehölls, försvann mycket av Parks engagemang i frågan. Han förde inte fram nya krav på att lagstiftningen skulle ändras, men kritiken mot lappväsendets ställning och agerande i taxeringsfrågor var fortsatt hård.[30] Det skulle dock dröja ytterliga-

re två decennier innan Parks krav slutligen förverkligades, något som den stridbare sameledaren själv inte fick uppleva.

Det slutgiltiga avskaffandet av "privilegiet"

Under inledningen av 1970-talet började frågor rörande beskattningen av renskötseln åter att uppmärksammas. Den främsta orsaken var att införandet av den nya rennäringslagen 1971[31], som innebar en betydande omorganisation av den administrativa förvaltningen av renskötseln och att lappbyarna omvandlades till samebyar, även medförde att renskötarna blev hårdare beskattade jämfört med tiden före lagens införande. Problemen uppmärksammades av SSR som i flera skrivelser påpekade dessa och krävde förändringar. Särbestämmelserna rörande renskötarna i beskattningshänseende berördes dock inte, men kom ändå att ingå i den bredare diskussion rörande de beskattningsmässiga effekter som rennäringslagen hade. Dessa frågors ökade aktualitet medförde att de även kom upp till diskussion på SSR:s landsmöten. Både 1973 och 1975 stod beskattningsfrågorna på dagordningen och ett visst utrymme i debatten ägnades samtidigt åt deklarationsfrågan. Det mest påtagliga i diskussionerna var den stora osäkerhet som frågan gav upphov till bland renskötarna, och flera av ombuden uttryckte en oro för vilka konkreta effekter ett införande av deklarationsplikt skulle komma att få.[32]

På grund av de beskattningsmässiga effekter som rennäringslagen fick tillsattes en utredning i frågan inom finansdepartementet, och 1975 låg ett betänkande färdigt. Där konstaterades bland annat att de ursprungliga skälen för införandet och bibehållandet av särlagstiftningen rörande renskötarnas beskattning hade fallit bort och att denna därför borde avskaffas. Renskötarna borde omfattas av samma skyldigheter rörande beskattning och deklaration som övriga medborgare.[33]

Betänkandet låg till grund för den proposition i frågan som regeringen lade fram till riksdagen 1976 rörande ändrade regler för beskattningen av rennäringen, och där avskaffandet av undantaget för renskötarna från skyldigheten att avge självdeklaration var en del. Deklarationsfrågan utgjorde inte något egentligt föremål för diskussion, det fanns en stor enighet bland remissinstanserna och regering och riksdag att dessa särbestämmelser borde avskaffas vilket också blev riksdagens beslut. Även SSR stödde reformen i sitt yttrande, trots de tveksamheter som vissa ombud hade givit uttryck för vid landsmötena.[34] Detta innebar att även de renskötande samerna till slut skulle komma att omfattas av skyldigheten att avge självdeklaration, något som började tillämpas i samband med 1979 års taxering.[35] Efter att under närmare 80 år ha stått utanför denna aspekt av de medborgerliga förpliktelserna, varav 50 år med speciell särlagstiftning, skulle de renskötande samerna nu avge självdeklaration i likhet med övriga medborgare. Därmed hade ännu en kvardröjande effekt av den tidigare "lapp skall vara lapp"-politiken undanröjts.

Avslutning

Frågan om statsmakternas behandling av beskattningen av renskötseln under 1900-talet är en av många där relationen till och synen på samerna blir belyst. Den "lapp skall vara lapp"-politik som växte fram under slutet av 1800-talet kom att prägla den svenska samepolitiken under en lång period, och även idag finns vissa av de grundläggande dragen från dessa idéer kvar och sätter ramarna inom politikområdet. I diskussionerna kring denna specifika fråga framträder hur sega dessa strukturer och de attityder som styr politikområdet är och hur långsamt förändringar av dem sker. Under mellankrigstiden präglades argumentationen från statsmakternas sida tydligt av "lapp skall

vara lapp"-idéerna. Under efterkrigstiden förändrades argumenten för bibehållandet av särlagstiftningen rörande beskattningen av renskötseln, men trots detta framskymtar ändå vissa kvardröjande drag i den tidigare uttalade synen på samerna, som fortfarande delvis bottnade i att de ansågs ha en bristande förmåga att fullgöra sina skyldigheter om de skulle omfattas av deklarationsplikten. Att framhålla undantaget för renskötarna som en förmån var endast ett försök att förskjuta fokus i diskussionen från frågan om samerna kunde anses som fullvärdiga medborgare till en fråga om en positiv särbehandling av en liten minoritetsgrupp. När frågan sen föll från SSR:s dagordning förlorade den också sin brännbarhet och aktualitet. När deklarationsplikten slutligen utvidgades till att även omfatta renskötarna hade problematiken förvandlats från att betraktas som en viktig symbolfråga till att endast ses som en mindre detalj i regleringen av rennäringens beskattning.

Den stora uppmärksamhet som framför allt Gustav Park från den samiska sidan riktade mot denna fråga kan delvis kopplas samman med hans ambition att på bred front ifrågasätta den maktposition som lappväsendet som myndighet hade gentemot samerna. I slutändan var dock de argument som både Park och andra samer förde fram i frågan baserade på det faktum att undantaget för renskötarna i beskattningshänseende delvis underkände dem som fullvärdiga medborgare. När samerna vid mitten av 1950-talet inte längre uppvisade en enad front i kraven på förändringar förlorade dessa delvis sin tyngd, inte minst i ljuset av att en ny taxeringsförordning då precis införts. Den samiska argumentationen i frågan fick heller inget reellt genomslag i utvecklingen på området. När den länge efterfrågade reformen till slut genomfördes på 1970-talet, hade detta inget samband med samernas agerande för att få till stånd förändringar utan var endast en indirekt följd av de oförutsedda beskattningseffekter som 1971 års rennäringslag hade. Trots en förändrad argumenta-

tion i frågan och trots att samerna i större utsträckning givits tillträde till den samepolitiska arenan, hade de fortfarande mycket begränsade möjligheter att få gehör för sina synpunkter. Lapp skulle fortfarande vara lapp.

Noter

1 *Riksdagstryck* 1902. Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition N:o 16; *Riksdagstryck* 1902. Riksdagens Skrifvelse N:o 106; *SFS 1902:84*; *Dags att deklarera 2003*, 15.

2 *Riksdagstryck* 1902. Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition N:o 16, 41.

3 *SOU 1924:59*, 5–32 (citat s. 27); Lantto 2000a, 121–123; Sjölin 2002, 49–50, 120–130; Thomasson 2002, 195. För renskötarna i Jämtland avskaffades lappskatten genom beslut 1893. Hur beskattningen av samerna har utvecklats under äldre tid har behandlats av Roger Kvist, se: Kvist, Uppsats IV.

4 För mer utförliga resonemang rörande "lapp skall vara lapp"-politiken, se till exempel: Lantto 2000a; Lundmark 2002; Mörkenstam 1999.

5 *SFS 1928:379*, 26 §, 3 mom.

6 Lappfogdarna var de ledande tjänstemännen inom lappväsendet, den regionala myndighet inom Norrbotten, Västerbotten och Jämtland som inrättades från 1885 för att administrera den svenska samepolitiken på regional och lokal nivå. Om lappväsendet som myndighet och lappfogdarnas maktposition gentemot samerna, se: Lantto 2000a; Lantto, *Att göra sin stämma hörd*.

7 *SFS 1928:372*; *SFS 1928:379*, 26, 41, 56, 83, 87 §§.

8 *Svenska lapparnas landsmöte i Östersund den 5–9 februari 1918*, 29–34.

9 Rörande Torkel Tomasson och hans roll som samisk ledare, se: Lantto 2000a; Lantto 2000b; Lantto 2002.

10 Lappkommitténs protokoll, förda vid sammanträden med lappar och bofasta under åren 1920–1921, passim. YK 193:1, RA; Yttrande från lappfogde Holm till länsstyrelsen i Norrbotten över landshövding Widéns utredningar rörande lapparnas fattigvård och därmed sammanhängande fråga om lapparnas beskattning, 28/2 1925, 4.

LNNA, E III:5, HLA; Yttrande av lappfogde Staaff till länsstyrelsen i Jämtland över landshövding Widéns förslag i fråga om ordnandet av fattigvården bland lapparna och lapparnas beskattning för renskötsel, 20/3 1925. LJA, B I:2, ÖLA; *SET* 1925:1, 2–3; 1925:2, 10–13; 1925:3, 18–19; Lantto 2000a, 127–129; Thomasson 2002, 196.

11 *SET* 1929:1, 2–4; 1929:2, 13–14; 1929:3, 20–21.

12 P. M. för den lapska beskattningen, upprättad vid sammanträde mellan lappfogdarna i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län skrivet av lappfogde Cederberg, 6/3 1929. LNNA, E III:8, HLA; Yttrande från lappfogdarna Kangas och Malmström till länsstyrelsen i Norrbotten över en av Gustav Park m.fl. gjord framställning i fråga om lapparnas beskattning, 17/3 1945. LNSA, B I:9, HLA.

13 Rörande Gustav Parks roll inom samerörelsen, se till exempel Lantto 2000a; Lantto, *Att göra sin stämma hörd*; Oscarsson 2000.

14 Protokoll, hållet vid möte i Arvidsjaur den 13–16 oktober 1942 inför utredningsmannen för överarbetning av 1930 års lapputrednings betänkande m.m. generaldirektör Lennart Berglöf med representanter för lappbyarna i riket, 32–34. NLL, D I b:27, HLA; *SOU 1942:41*, 148–151; *Norra Västerbotten* 30/4 1935; *SET* 1942:3, 24; *Det svenska samefolkets allmänna landsmöte i Arvidsjaur den 4–7 oktober 1937*, 75, 218–219.

15 *SET* 1944:1, 1–2. Se även: Skrivelse från Gustav Park till Lennart Berglöf, 31/1 1944. YK 1009:1, RA; Brev från Gustav Park till Carl Lindhagen, 23/6 1944. Carl Lindhagens arkivsamling, volym 38, SSA; *Norrbottens-Kuriren* 10/5 1944; *SET* 1944:4, 46–47.

16 *SET* 1945:1, 1–7.

17 *Norrbottens-Kuriren* 26/1 1945; *SET* 1945:1, 6 (citat, kursiverat i originalet); *Svenska Dagbladet* 23/1 1945; 26/1 1945; *Västerbottens-Kuriren* 26/1 1945. Samedeputationens aktion behandlas mer ingående i: Lantto 2000a, 248–257.

18 P. M. angående lapparnas beskattning, av lappfogde Malmström, 23/2 1945. LVA, F XIX:6, HLA; Protokoll vid sammanträde å länsstyrelsen i Östersund den 26–27 februari 1945 med representanter för länsstyrelserna i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län samt lappadministrationen i dessa län. LNSA, B 1:9, HLA; Yttrande från lappfogdarna Kangas och Malmström till länsstyrelsen i Norrbotten över en av Gustav Park m.fl. gjord framställning i fråga om lapparnas beskattning, 17/3 1945. LNSA, B 1:9, HLA; Yttrande från lappfogde Johansson till länsstyrelsen i Västerbotten över kyrkoher-

de Parks m.fl. framställning rörande lapparnas taxering, 22/12 1945. LVA, B I:28, HLA; Yttrande från länsstyrelsen i Västerbotten till regeringen över en framställning från Gustav Park m.fl. rörande vissa frågor i samband med lapparnas beskattning, 5/4 1946. LVA, F XIX:6, HLA. Se även: Skrivelse från lappfogde Kangas till länsstyrelsen i Norrbotten, 28/2 1944. LNÖA, B I:11, HLA; Yttrande från lappfogdarna Kangas och Malmström till länsstyrelsen i Norrbotten över skrivelse från Mattias Kuoljok med flera jokkmokkslappar angående lindring i lapparnas skattskyldighet, 17/3 1945. LNSA, B I:9, HLA; Skrivelse från lappfogde Johansson till länsstyrelsen i Västerbotten, 22/12 1945. LVA, B I:28, HLA.

19 Se till exempel: *Norrbottens-Kuriren* 28/6 1947; 30/7 1947; *Norrländska Socialdemokraten* 3/3 1948; *SET* 1945:1, 7 (citat); 1945:2, 21–22; 1945:3, 33–34; 1945:4, 38–39; 1946:1, 1–3; 1946:3, 5–7; 1946:4, 8. Se även: Yttrande från lappfogdarna i Norrbotten till länsstyrelsen i Norrbotten, 9/11 1948. Jordbruksdepartementets arkiv, konseljakter 31/3 1955, nr 25, RA; *Protokoll m.m. från samelandsmötet i Arvidsjaur den 26–27 februari 1948*, 28–29, 36–38.

20 *Riksdagstryck* 1950. Riksdagens protokoll, Andra kammaren nr 14, 25–26; *Riksdagstryck* 1950. Riksdagens protokoll, Andra kammaren nr 20, 17–20.

21 *SET* 1951:1, 2, 4 (citat s. 2).

22 *Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1950*, 18–19; *Riksdagstryck* 1951. Motioner i Andra kammaren, nr 116; *Riksdagstryck* 1951. Bevillningsutskottets betänkande nr 20; *Riksdagstryck* 1951. Riksdagens protokoll, Första kammaren nr 14, 120; *Riksdagstryck* 1951. Riksdagens protokoll, Andra kammaren nr 14, 120–121; *SET* 1950:3, 20; 1951:1, 2, 4.

23 *SET* 1951:3, 21–26 (citat s. 23).

24 *Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1950*, 18–19; *Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1951*, 52; *SET* 1951:1, 7; 1951:3, 22–23.

25 *SET* 1952:4, 31; 1953,1, 2–3; 1954:2, 2–3.

26 *SET* 1954:3, 7; 1955:1, 7.

27 *SOU 1954:24*, 177.

28 *SET* 1955:3, 2–3; 1955:4, 2. Se även: Protokoll, fört vid sammanträde med styrelsen för Svenska Samernas Riksförbund (SSR) i Arvidsjaur, 29–30/9 1955, 2. LNSA, E:7, HLA.

29 *Riksdagstryck* 1955. Kungl. Maj:ts proposition nr 160; *Riksdagstryck* 1956. Kungl. Maj:ts proposition nr 150; *SFS 1955:356*; *SFS 1956:623*.

30 *SET* 1956:1, 3–5; 1956:3, 3–4; 1958:10, 61–62; 1960:2, 23–24; *Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1956*, 16–25. Se även *SET* 1958:6–7, 43.

31 *SFS 1971:437*.

32 *Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds Landsmöte i Åre den 22–24 maj 1973*, 32–66, Bilaga 6 Resolution B; *Protokoll från Svenska Samernas Riksförbund. Landsmötet i Hemavan den 3–5 juni 1975*, 118–157.

33 *Beskattning av rennäringen, m. m. Promemoria upprättad inom finansdepartementet*, 43–57.

34 *Riksdagstryck* 1975/76. Regeringens proposition 1975/76:107; *Riksdagstryck* 1976/77. Skatteutskottets betänkande 1976/77:2; *Riksdagstryck* 1976/77. Riksdagsskrivelse 1976/77:3.

35 *SFS 1976:927*.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA):
Jordbruksdepartementets arkiv
Konseljakter 31/3 1955, nr 25.
Yngre Kommittéarkivet (YK)
1919 års lappkommitté, YK 193:1.
1939 års lapputredning, YK 1009:1.

Landsarkivet i Härnösand (HLA):
Norrbottens läns landskanslis handlingar i lappärenden (NLL)
Ankomna brev i lappärenden. D I b:27.
Lappfogden i Norrbottens norra distrikt arkiv (LNNA)
Övriga inkomna skrivelser. E III:5, 8.
Lappfogden i Norrbottens södra distrikt arkiv (LNSA)
Koncept till utgående skrivelser. B 1:9.
Inkomna skrivelser. E:7.
Lappfogden i Norrbottens östra distrikt arkiv (LNÖA)

Koncept till utgående skrivelser. B I:11.
Lappfogden i Västerbottens läns arkiv (LVA)
Brevkoncept. B I:28.
Övriga ämnesordnade handlingar. F XIX:6.

Landsarkivet i Östersund (ÖLA):
Lappfogden i Jämtlands län arkiv (LJA)
Brevkoncept. B I:2.
Stockholms Stadsarkiv (SSA):
Carl Lindhagens arkivsamling, volym 38.

Tryckta källor och bearbetningar

Beskattning av rennäringen, m.m. Promemoria upprättad inom finansdepartementet. Ds Fi 1975:5. Stockholm 1975.

Dags att deklarera 2003. Solna: Riksskatteverket.

Det svenska samefolkets allmänna landsmöte i Arvidsjaur den 4–7 oktober 1937. Protokoll och Efterskrift. Umeå 1938.

Kvist, Roger. *Rennomadismens dilemma: Det rennomadiska samhällets förändring i Tuorpon och Sirkas 1760–1860.* Umeå: Historiska institutionen, Umeå universitet 1989.

Lantto, Patrik. *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950.* Umeå: Kulturgräns norr 2000a.

Lantto, Patrik. "Torkel Thomasson: föregångsman och visionär", *Sámiid Riikkasearvi-Samernas Riksförbund 1950–2000 – en pigg femtioåring.* Umeå: Samernas Riksförbund 2000b, 6–10.

Lantto, Patrik "'För att med sin fackla få sprida ljus, där mörker varit rådande'. Samefolkets Egen Tidning – Torkel Tomassons livsskapelse och samernas språkrör". *Oknytt* 23(1–2). Umeå 2002, 8–26.

Lantto, Patrik. *Att göra sin stämma hörd: Svenska Samernas Riksförbund, samerörelsen och svensk samepolitik 1950–1962.* Umeå: Kulturgräns norr. Under utgivning.

Lundmark, Lennart. *"Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm": Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv.* Umeå: Norrlands Universitetsförlag 2002.

Mörkenstam, Ulf. *Om "Lapparnes privilegier": Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997.* Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet 1999.

Norra Västerbotten 30/4 1935.

Norrbottens-Kuriren 10/5 1944, 26/1 1945, 28/6 1947, 30/7 1947.

Norrländska Socialdemokraten 3/3 1948.

Oscarsson, Erik-Oscar. "Gustav Park: färgstark och mångkunnig", *Sámiid Riikkasearvi-Samernas Riksförbund 1950–2000 – en pigg femtioåring*. Umeå: Samernas Riksförbund 2000, 11–15.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1950. Umeå: Svenska Samernas Riksförbund 1950.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1951. Umeå: Svenska Samernas Riksförbund 1951.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1956. Umeå: Svenska Samernas Riksförbund 1956.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbunds Landsmöte i Åre den 22–24 maj 1973. Umeå: Svenska Samernas Riksförbund 1973.

Protokoll från Svenska Samernas Riksförbund. Landsmötet i Hemavan den 3–5 juni 1975. Umeå: Svenska Samernas Riksförbund 1976.

Protokoll m.m. från samelandsmötet i Arvidsjaur den 26–27 februari 1948. Uppsala 1948.

Riksdagstryck 1902. Kongl. Maj:ts Nåd. Proposition N:o 16.

Riksdagstryck 1902. Riksdagens Skrifvelse N:o 106.

Riksdagstryck 1950. Riksdagens protokoll, Andra kammaren nr 14, 25–26.

Riksdagstryck 1950. Riksdagens protokoll, Andra kammaren nr 20, 17–20.

Riksdagstryck 1951. Bevillningsutskottets betänkande nr 20.

Riksdagstryck 1951. Motioner i Andra kammaren, nr 116.

Riksdagstryck 1951. Riksdagens protokoll, Andra kammaren nr 14, 120–121.

Riksdagstryck 1951. Riksdagens protokoll, Första kammaren nr 14, 120.

Riksdagstryck 1955. Kungl. Maj:ts proposition nr 160.

Riksdagstryck 1956. Kungl. Maj:ts proposition nr 150.

Riksdagstryck 1975/76. Regeringens proposition 1975/76:107.

Riksdagstryck 1976/77. Riksdagsskrivelse 1976/77:3.

Riksdagstryck 1976/77. Skatteutskottets betänkande 1976/77:2.

Samefolkets Egen Tidning (SET) 1925, 1929, 1942, 1944–1946, 1950–1956, 1958, 1960.

SFS 1902:84. Kongl. Maj:ts nådiga förordning om inkomstskatt.

SFS 1928:372. Kungl. Maj:ts förordning om upphävande i viss del av förordningen den 27 juni 1927 (nr 307) om särskilda grunder för utgörande av kommunalutskylder för åren 1928 och 1929 m.m. samt om upphävande av den så kallade lappskatten i Västerbottens och Norrbottens län.

SFS 1928:379. Taxeringsförordning.

SFS 1955:356. Kungl. Maj:ts förordning om ändring i taxeringsförordningen den 28 september 1928 (nr 379).

SFS 1956:623. Taxeringsförordning.
SFS 1971:437. Rennäringslag.
SFS 1976:927. Lag om ändring av taxeringslagen (1956:623).
Sjölin, Rolf. *En studie i ickemakt: Samer och samefrågor i Svensk politik.* Kautokeino: Sámi Instituhtta. 2002.
SOU 1924:59. Fattigvården bland lapparna. Avdelning II. Lapparnas beskattning. Stockholm 1924.
SOU 1942:41. Betänkande angående åtgärder till stöd för de renskötande lapparna m.m. Stockholm 1942.
SOU 1954:24. Förslag till effektivare taxering. Stockholm 1954.
Svenska Dagbladet 23/1 1945, 26/1 1945.
Svenska lapparnas landsmöte i Östersund den 5–9 februari 1918. Uppsala 1918.
Thomasson, Lars. *Ur Jämtlandssamernas nutidshistoria. En mer än hundraårig kulturkamp.* Östersund: Gaaltije 2002.
Västerbottens-Kuriren 26/1 1945.

KJELL SÖDERBERG

Gustaf och Mentor – två votivskepp på Ulvön

I slutet av 60-talet blev jag kontaktad av Jonas Berg, den dåvarande intendenten vid Statens Sjöhistoriska Museum, angående det gamla votivskeppet som hänger i Ulvö gamla kapell. Han ville veta om jag hade några uppgifter om de tre personer, som enligt en anteckning på fartygets akterskepp en gång i tiden donerat skeppet till kapellet. Jonas Berg var vid den här tiden sysselsatt med en inventering av landets samtliga votivskepp. Resultatet av denna pionjärinsats blev en sammanställning, *Votivskepp I+II*, omfattande 234 stencilerade A4-sidor, som kom att läggas fram som en licentiatavhandling vid seminariet i Nordisk och jämförande folklivsforskning vid Stockholms universitet vt 1969.

Ända sedan jag första gången läste Bergs avhandling, har jag varit fascinerad av votivskeppen i våra kyrkor. Varje gång jag besökt någon kyrka – inom eller utom landet – har jag ställt mig frågan: "Finns här något votivskepp och vad har det att berätta?". Ett votivskepp kan ha så mycket att berätta: vem donerade det, under vilka omständigheter kom det till, hade votivskeppet en förebild i verkligheten, vad vet vi om förebildens öde etc.

Låt mig börja med att helt kort berätta något om denna sed med votivskepp. Ordet *votiv* kommer av latinets *ex voto*, som betyder *enligt löfte*. Om man t.ex. råkar i en svår situation, kan man lova att ge en gåva till kyrkan, om allt går väl. Ibland är

gåvan en tavla med en bild föreställande nödsituationen och orden *ex voto*. För den som råkat i sjönöd och klarat sig, kunde det vara naturligt att av tacksamhet skänka en modell av ett skepp till kyrkan. I regel har man offrat till kyrkan efter den lyckliga hemkomsten – *pro felici reditu* – och inte före avresan. Många votivskepp i våra kyrkor är enbart en gåva till kyrkans prydnad utan något samband med ett löfte. Som sådan saknar det uppgift i de kyrkliga ceremonierna men kan uppfattas som ett föremål med ett djupt symboliskt värde, där skeppet symboliserar församlingen (Matteus 8:23: "Och då han steg i båten, följde hans lärjungar honom.").

Seden med votivskepp har en osäker medeltida förhistoria. Under 1500-talet möter oss sporadiska belägg. Från 1600-talets början blir seden allt vanligare i vårt land men under 1800-talet följer en tillbakagång, som dock följs av sedens pånyttfödelse under 1900-talet.

Om man undersöker vilka *fartygstyper*, som votivskeppen representerar, är det enligt Jonas Berg (1969) lämpligt att dela in sedens historia i tre perioder. Under den första perioden, som sträcker sig från äldsta tid och fram till omkring 1810, är det större *örlogsfartyget* den helt dominerande typen, alltid försett med tre master, fregattacklad och med varierande antal kanoner. Under den andra perioden, ungefär 1810–1910, dominerar det större *handelsfartyget*, i allmänhet en tremastad fullriggare eller bark. Den tredje perioden, från ungefär 1910 och framåt, domineras inte av någon särskild fartygstyp. Modeller av namngivna fartyg förekommer nu i ganska stor utsträckning. Ibland har votivskeppet en lokalhistorisk anknytning som en erinran om den sjöfart eller de fartyg/båtar som förknippas med något skede i en bygds historia. I Vaxholm står t.ex. en modell av en skötbåt, i Malörens kapell en tvåmastad lotsbåt, i Boo Kapell invid Baggensstäket utanför Stockholm finns en modell av en slättoppad skonare, en s.k. 111:a.

Låt oss nu först göra ett besök i Ulvö gamla kapell. Detta fiskarkapell från 1622, som anses vara Ångermanlands äldsta säkert daterbara träbyggnad, har förutom de fascinerande kyrkmålningarna från 1719 också ett vackert votivskepp "Gustaf från Gefle Anno 1776". Fartygets förebild har ej återfunnits i 1770-talets fribrevsdiarier, vilket dock inte hindrar att modellen kan vara byggd efter en verklig förebild. Modellen föreställer ett större tremastat, fregattriggat handelsfartyg från 1700-talets senare hälft. Vid akterskeppet finns inskrivet de tre donatorernas namn: O. Norström, A. Åström, R. Länberg. Deras namn ger en intressant belysning av fiskelägets och kapellets historia.

Olof Norström var född 1751 och son till fiskaren och borgaren i Gävle Jöns Olsson Norström. Olof gifte sig 1778 med fiskardottern Catarina Nordvall från Gävle. Familjen kom att under sin livstid uppleva flera tragiska händelser under de årliga seglingarna med haxe (en galeasliknande fartygstyp) från och till Gävle. En syster till Catarina hette Sara Christina och var gift med fiskaren och borgaren i Gävle Anders Wannberg, som tillhörde en känd fiskarsläkt som bedrev fiske på Grisslan. År 1802 omkom hela denna familj Wannberg och två andra fiskarfamiljer, Erik Hillman och Erik Lindgren, sammanlagt 17 personer, när deras haxe på väg från Grisslan till Gävle i en oktoberstorm pressades mot Åland och förliste med man och allt. Olof Norström hade själv några år tidigare varit med om en uppskakande händelse, när han i maj 1786 med sin haxe "Tre Bröder" var på väg från Gävle till Ulvöhamn. Ombord fanns fyra fiskarfamiljer, sammanlagt 19 personer. Strax utanför Ulvön stötte man en kväll mot ett isflak och haxen sprang läck, vattenfylldes och kantrade. Under svåra strapatser lyckades alla ta sig iland över isen. I ett känsloladdat brev till *Weckoblad för Gefleborgs Län* daterat Ulvön den 26 maj 1786 ger Olof Norström en gripande skildring av händelsen. Den illustrerar de faror, som var för-

knippade med seglingen på våren upp till fiskeläget, då man ville komma fram så tidigt som möjligt för att hinna vara med, när vårströmmingen gick mot land:

> Med tårefulla ögon måste jag denna gången skrifwa detta Bref och begråta wår olyckeliga resa denna Wår, som skjedde den 24 i denna månad. natten emellan den 21 (och) 22 segla wi ifrån Gefle med god Börd til dess wi kom mot Hernösand där mötte wi en faslig hop med Is, at wi intet kunde komma tillands utan wi måste hålla utanför Isen til dess wi kommo utanpå Ulfön, 2 och en half mil uti sjön stötte wi emot et Isstycke at hela Bogen på ena sidan om stäfwen geck i spillror, at wår Skuta innom 6 minuter sjönk uti marwa(tten), och derpå kantra med masterna längs wattnet; hwad gämmer och elände, hwad skri och rop war icke utaf både stora och små, och om Herrans hjelp bad jag. Och 12 Personer som kommo uti Båten, de andra 7 blef qwar på wraket, hwad faseligit jämmer war då icke, när som wi skilldes ifrån hwarandra. Med stor plats kom jag med Båten bakom et Iskjel, som bröt af de brusande wågorna, at wår Båt intet fylldes med watten; Jag och mina medföljare bad til Gud at han wille wara oss nådig och gifwa oss et godt råd, huru wi skulle kunna komma tillands med lif. Men när som wi sågo efter land, så sågo wi det ganska långt ifrån oss; wi gaf oss in uti isen, til at söka någon säker Isbro, at wi kunde draga wår Båt uppå, at wi intet skulle förlora honom ibland de bullrande Isstycken, när som wi omsider med stor fara fick sätta dem som uti båten woro, uppå denna Isbro, foro wi tillbaka til Wraket, och hämta dem til oss där wi innerligen bad til Gud, at han wille wara oss Behjälpelig. Då war klockan 8 om aftonen, då togo wi et bräde, at somliga kunde dermed gå uppå emellan Isstyckena, och somliga drog båten med Barnen uti, som

> intet kunde för köld sig berga, wi gingo på sådant sätt som wi tyckte, trefjerndels mil; Då kom Gud med hjelp och wädret stillnade, at Isen gaf sig från hwarandra, at wi kunde stundom ro, stundom draga öfwer broar, at wi klockan 6 om morgonen deruppå, fick sätta wår fot uppå et skär, utanför wår Fiskehamn, där wi bad Gud at han wille af sin Barmhertighet hafwa försorg för wårt lifs uppehåll, som han har haft om wåra Själars räddning, wi går nu här: intet til at äta, intet til at hafwa på wår kropp någon slarfwa. Gud ingut uti någon Christens hjerta, at han kommer ihog oss; Jag beder min Herre at han wille ombedja någon af Fiskerskapet at med sig taga, hwad wåre hederlige Medborgare, (enär de denna wår nöd får weta), behaga af barmhärtighet gifwa oss, om wi eljest icke skola swälta ihjel i denne Sommare.

Anders Åström (1753–1820) var son till fiskaren och borgaren Erik Åström i Gävle, född i Ås, Själevads socken. Han gifte sig med Catrina Grelsson av en känd gävlesläkt, som ända in på 1900-talet seglade med haxar upp till Ulvön, Trysunda och andra ångermanländska fiskelägen. Anders Åström var hamnfogde i Ulvöhamn på 1790-talet, senare bisittare i hamnrätten och under en tid förrättare av bön i kapellet.

Roland Länberg (*Lendberg*), den tredje donatorn, var född i Strängnäs 1751 och blev som fiskare borgare i Gävle 1780. Han var aktiv inom Ulvö hamnlag och hamnrätt. 1802–03 var han hamnfogde i Ulvöhamn. Under en kort tid var han också lots på Ulvön. Han avled 1803 i lungsot.

När man ser tillbaka på dessa tre donatorers liv, möter oss här en tillvaro, som hela tiden pendlar mellan goda och dåliga år alltefter strömmingsfiskets utfall. Något år med goda inkomster kunde man ha råd att skänka ett votivskepp till kapellet. Andra år

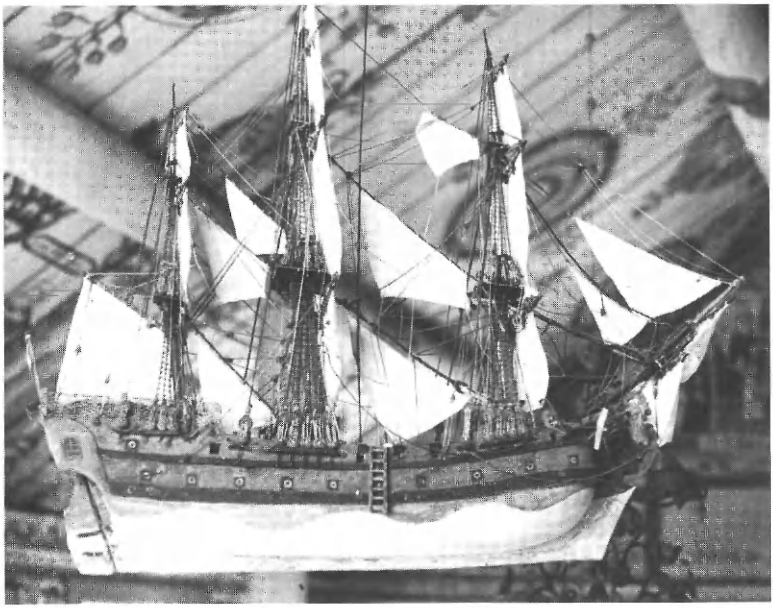

Gustaf från Gefle. Foto: artikelförfattaren.

var man tvungen att låna pengar ur kapellets kassa och ibland när nöden var som störst var man hänvisad till de bidrag man kunde få ur kapellets fattigbössa. Till slut gick det dock som för de flesta fiskarborgarna: man var utfattig när man lämnade det jordiska livet. Både Anders Åströms och Roland Lendbergs änkor var hänvisade till kapellagets fattigbössa och stöd av andra i hamnlaget. När den tredje donatorn, Olof Norström, gick ur tiden 1791 i "rötfeber" har 1791 års avkortningslängd följande marginalanteckning om honom: "Död i största fattigdom, ingen tillgång efter honom". Sjöolyckorna tog många liv och krossade mångas ekonomi. Det är den nakna sanningen bakom gävlefiskarnas liv.

Så småningom lämnade gävlefiskarna Ulvöhamn. Vid mitten av 1800-talet får Ulvöhamn i stället en åretruntbefolkning,

huvudsakligen bestående av inflyttade vibyggeråbor och folk från Ulvöns båda byar, Sörbyn och Norrbyn. Under den kraftiga folkökningen under 1800-talets senare hälft blev gamla kapellet för litet. Det var illa underhållet och övertogs på 1890-talet av Västernorrlands Läns Museisällskap, senare Länsmuseet i Härnösand, samtidigt som en ny kyrka uppfördes och invigdes den 12 augusti 1894.

I likhet med kapellet i övrigt var också votivskeppet i ett bedrövligt tillstånd – det liknade mest ett skepp som deltagit i Viborgska gatloppet. Trots att det nu ägdes av länsmuseet tog Ulvöns allt i allo, pastor Manbert Persson, initiativ till en renovering av votivskeppet. Det sändes till Sam Svensson, konservator vid Statens Sjöhistoriska Museum i Stockholm. Denne legendariske sjökapten, författare av läroböcker i sjömansskap, befälhavare på Rydbergska Stiftelsens skolskepp m.m., var mer än någon annan skickad att ta sig an renoveringen. Han beskriver själv hur skeppet såg ut, när han fick det i sin hand 1945: "Modellen var mycket skadad. Skrovet var helt sönderslaget och hölls ihop av ombundna järntrådar, vilket antydde att skeppet vid något tillfälle fallit ned och krossats mot golvet. Däcket var brustet och infallet i skrovet och fockmasten hade kört ut genom en spricka i skeppets botten. Alla märsstänger voro avbrutna under bramsalningarna. För- och storbramstängerna voro även avbrutna, den första dock endast i toppen. Styrbordsnockarna på fock- och storrån samt babordsnockarna på förbram- och stormärsrån voro även avbrutna [...]. Den avbrutna campagnestaken med sin gamla flagga har flyttats till kryssmastens topp, och klyvaren, som varit nedfallen, har hängts upp längs förbramstaget [...]."

Med sitt imponerande sjöhistoriska kunnande och varsam hand har Sam Svensson återskänkt "Gustaf från Gefle" dess ursprungliga skönhet. Den som idag besöker Ulvö gamla kapell bör inte glömma att titta litet närmare på det vackra votivskeppet. Det är på sitt sätt en bärare av det gamla fiske-

lagets själ, fyllt av glädje och sorg, förhoppningar och besvikelser – allt det som hörde till fiskarens lott.

Som tidigare nämnts fick Ulvön en ny kyrka 1894 och det gamla fiskarkapellet med dess votivskepp blev alltmer ett musealt objekt. Inför 100-årsjubileet 1994 tog jag initiativ till att göra en insamling för att bygga ett votivskepp till kyrkan. Det fanns en allmän uppslutning bakom tanken att en kyrka i Ulvöhamn med denna orts gamla sjöfartstraditioner rimligen också borde ha ett votivskepp. En insamling startade och vi lyckades att på ett år samla in tillräckligt med pengar för byggandet av en modell. Vad skulle vi då välja för typ av fartyg? Vi funderade på en rad olika alternativ: en tvåmastad skötbåt från tiden kring sekelskiftet, en haxe (ett galeasliknande segelfartyg) eller ett seglande handelsfartyg. Att bygga en modell av en skötbåt visade sig vara svårt, då vi inte kunde få fram en tillförlitlig ritning. Haxen förkastades därför att den som fartygstyp var passé för Ulvöhamns del redan vid mitten av 1800-talet. Återstod alltså ett segelfartyg. Tremastade barken Carl XV – det största segelfartyg som byggts på varvet i Örnsköldsvik – var ett alternativ men förkastades då inga ritningar kunde uppbringas. Efter många turer i skeppslistan stannade vi till slut vid namnet *Mentor,* ett litet tremastat barkskepp som en tid varit hemmahörande i Ulvöns närhet och då haft unga ulvöpojkar i mönstringsrullorna. Vi lyckades få fram ritningar från Sjöfartsmuseet i Göteborg och hade dessutom tillgång till en förträfflig monografi, som skrivits av den kände sjöhistorikern Jan Davidsson i Göteborg. Uppdraget att bygga votivskeppet lämnades till en erkänt duktig modellbåtsbyggare, Christer Johansson i Färjestaden på Öland.

Mentor byggdes av trä på Slussens varv på Orust 1876 och riggades som tremastad bark. Vid leveransen kostade hon 62651 kr. Hon var ett av de allra minsta barkskeppen i vårt land (272 nettoton, 124 fots längd och 27 fots bredd) men seglade ändå över "the high seas" till Oceanien, Sydamerika,

Västindien och Afrika. Länge var hon lyckosam på sina färder och fick smeknamnet "lilla lyckofartyget". Flera gånger bytte hon ägare och hemort: från Mollösund till Göteborg till Råå och slutligen till Salsåkers Ångsågs AB vid Ullångersfjärden i det storslagna ångermanländska kustlandskapet. Det var under åren under första världskriget, då Mentor var hemmahörande i Salsåker, som min morbror Ferdinand Öhman i Ulvöhamn mönstrade på fartyget för att få de sjömånader, som krävdes för att få anställning som lots. Vi kom många gånger att talas vid om hans upplevelser ombord på Mentor. Särskilt ville han berätta om den novemberstorm 1917, då det lilla barkskeppet till slut mötte sitt öde på "Nordens Biscaya". I skeppsdagboken har kapten Janne Lundh beskrivit Mentors sista resa i november 1917 från Måviken (på fastlandet innanför Ulvön) med Köpenhamn som destination. Nedan några utdrag:

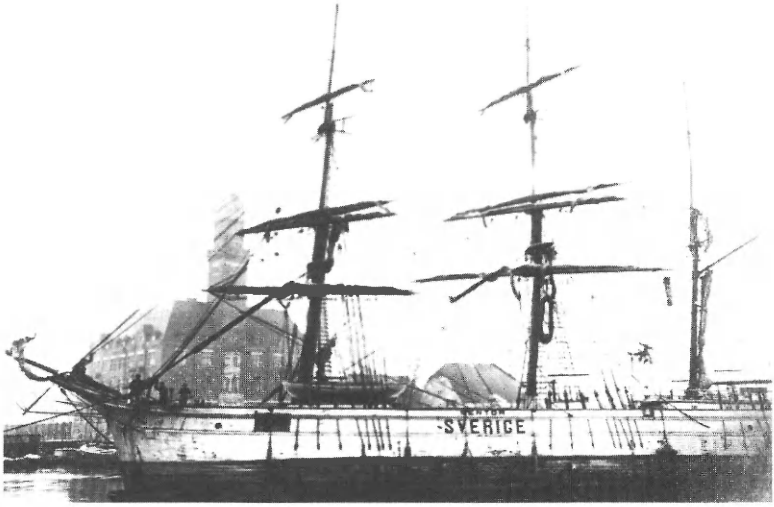

Mentor liggande i Malmö omkring 1916. Foto i artikelförfattarens ägo. Fotograf okänd.

Torsdagen den 1 var lasten intagen och bestod av 39269 stycken plank, battens och bräder, varav 16100 st på däck [...]

Måndagen den 12 N.W. vind, kl 9 fm kom bogserbåt och tog fartyget, som var i fullt sjövärdigt skick till sjöss [...] kl 9.45 fm kvitterades lotsen. Tillsatte alla segel. Resan fortsatte utan att något vidare anmärkningsvärt skedde till torsdagen den 22 kl 8 em Ölands södra uddes fyr. Ojämn bris, byig luft [...] Efter hand ökad vind med regn och byig luft

Den 23 fm storstång gick i stycken [...] Tilltagande vind och sjö. S.d. kl 8 em storm med byig luft [...] Fartyget arbetade hårt i sjön [...]

Den 24 hög sjö, fartyget slingrar och arbetar hårt.

Den 25 storm med regnbyar och W.S.W. sjö. Fartyget slingrar och arbetar hårt i sjön och tager mycket vatten över. Vatten inkommer i kajutan och skans. Kl 1 fm pejlade pumparna 15 tum vatten, möllan går oavbrutet kl 2 fm 20 tum. Kl 3 möllan oklar. S.D. kl 4 28 tum. Låg fartyget för babords halsar och därefter har alla man gått och pumpat. Kl 8 fm pejlat 30 tum. Fått möllan i gång. Storm och hög sjö [...]

Den 26 kl 8 aftonen Christiansö fyr [...]

Den 27 kl 4 fm Hanö fyr...Möllan gått i stycken. Pumpat hela vakten. 30 tum vatten vid pumpen. Tilltagande storm med regnbyar och hög sjö från W.S.W. Sjön bryter över däck.

Däckslasten går överbord delvis. Kajuta och skans fulla med vatten. Pumpning fortgår men utan läns. S.d. kl 5 fm 45 tum vatten i fartyget. Förstång och storstång blåsa bort. S.d. den 27 november stor- och förövermärssegel hålla på att blåsa bort [...] Höll skeppsråd och beslöt söka Karlskrona för nödhamn, enär stormen tilltager till orkan och seglen blåser bort och fartyget läcker mer och

mer, ehuru pumpningen fortgår oavbrutet. 5 fot vatten i pumpen [...] Nödhamn söktes för att rädda fartyg och last. Höllo av för klockbojen för inseglingen till Aspö. Lotsflagg tillsattes. Då vi fingo sikte på den bojen som vi antogo vara klockbojen om styrbord och ballongprickar om babord höll vi in i farvattnet. Omkring kl 10.30 fm strandade fartyget och lade sig tvärs den våldsamma sjön. Storriggen gick strax överbord och rodret bräcktes och sjön bröt över fartyget, som drev inpå ett skär (Skräflingarna). För att rädda oss beslöto vi att få ut skeppsbåten för att komma i land och uppnådde vi land, som befanns vara Arpö [...]

Orsaken till olyckan anses vara orkanlik storm, disig och understundom osiktbar luft samt våldsam sjö- och strömsättning och fritager jag mig själv, besättning och rederi från allt ansvar.

Efter dykarundersökning blev Mentor nu kondemnerat och vraket såldes på auktion.

Den natt då Mentor förliste drömde min mor, att hon såg sin bror (Ferdinand Öhman) ligga på havets botten. Hon tog detta som ett olycksbådande omen och telegraferade påföljande morgon till rederiet med förfrågan om Mentors öde. Innan rederiet kom med sitt svar, fick hon ett telegram från brodern som berättade om förlisningen och att alla var räddade.

Söndagen den 31 juli 1994 firade vi Ulvö kyrkas 100-årsjubileum. Biskop Karl-Johan Tyrberg talade över predikotexten för 9:e söndagen efter Trefaldighet, som handlar om *förvaltarens* uppgift: "Varen gästvänliga mot varandra utan knot och tjänen varandra, var och en med den nådegåva han har undfått, såsom goda förvaltare av Guds mångfaldiga nåd".

Det var en egendomlig slump att barkskeppet Mentor kom att överlämnas till kyrkan just en dag då predikotexten talade om förvaltarskap. Ty Mentor var ju också i den gamla grekis-

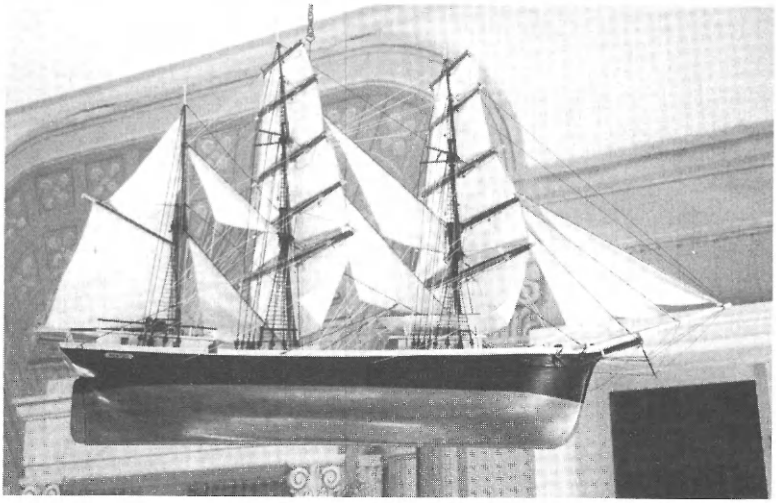

Mentor i Ulvö kyrka. Foto: artikelförfattaren.

ka sägnen en förvaltare.

Vid högtiden i kyrkan höll jag ett anförande, som avslutades med dessa ord:

> Det ligger en djup symbolik i ett skepp. Det är inte bara en erinran om att Ulvöhamn under flera sekler varit en viktig replipunkt för sjöfarten längs Norrlandsleden och haft en lotsstation sedan 1725. [– – –] Det skepp som vi nu överlämnar till Ulvö kyrka bär det uppfordrande namnet Mentor. Mentor var enligt den grekiska sägnen såsom den återges hos Homeros en förtrogen vän till Odysseus. När Odysseus lämnade sin hemö Ithaka, överlämnade han sin egendom i Mentors vård. När vi nu överlämnar denna modell av barkskeppet Mentor som en gåva till Ulvö kyrka med anledning av det gångna seklet, förbinder vi denna gåva med den förhoppningen

att det också om 100 år skall finnas människor härute på Ulvön, som arbetar för en levande ö och som vårdar de värden, som gångna generationer lämnat efter sig.

Källförteckning

Arkiv

Statens Sjöhistoriska Museum i Stockholm: Rapport från Sam Svensson.

Bärgningsbolaget Neptuns arkiv: Handlingar rörande barken Mentors förlisning.

Referenslitteratur

Jonas Berg. *Votivskepp I+II.* Lic.avhandling vid Inst. för nordisk och jämförande folklivsforskning, Stockholms universitet 1969. (Stencil).

Davidsson, Jan. *Mentor ohoj: barkskeppet med hemort i Mollösund, Göteborg, Råå 1876–1917.* Lund 1981.

Söderberg, Kjell E G. *Ulvö gamla kapell.* Utg. Av Kulturnämnden i Örnsköldsvik 1972.

: *Ulvö kyrka: en kort historik.* Ulvöhamn 1985.

: *Ulvöhamn – två bilder ur ett fiskeläges historia.* Ulvöhamn 1995.

Weckoblad för Gefleborgs Län den 26.5.1786.

LASSI FORDELL

Från Läroverk till Mimerskolan

Bakgrunden

Genast efter Umeås grundande 1622 gjorde stadens borgare ansträngningar för att få igång en skola för stadens barn. Den första läraren O.A. Grubb fick dock ingen lön, så han lämnade snart staden. 1650 hade staden en skola med en klass, avundsjukt sneglande på Piteå som redan hade trivialskola. Efter ryssarnas härjningar under Karl XII:s tid i början av 1700-talet fick staden med hjälp av magister Jakob Orre ett nytt skolhus 1722.

Prosten Nils Grubb, som var verksam i Umeå 1711–1724, började föra matrikel över lärare, elever, examina m.m. Matrikeln finns fortlöpande från denna tid med elevernas namn, födelseår, "vars och ens framgång, kvickhet eller dumhet" och ger en levande bild av skolpojkarna i Umeå och deras öden i mannaåldern. Om en heter det: "Blev 1804 handelsbetjänt, handlande, slog vantarna i bordet och dog i Lycksele omkring 1820".

År 1810 lyckades Umeå få en trivialskola (= förberedande skola för gymnasiet) med rektor och fyra lärare med fem klasser.

Högre Läroverk

1858 beslöt Riksdagen att skolan skulle utvidgas med ytterligare fem klasser till ett Högre Läroverk och nya lektorer och

adjunkter anställdes. Så illa var det med ekonomin, att när en hjälplärare behövde anställas måste lärarna samla in de 280 kronorna till hans lön. Elevantalet var vid starten 95 men ökade raskt till upp emot två hundra och 1898 studerade 236 elever vid skolan.

Disciplinen uppehölls med kraft kan man läsa i bl. a. rannsakningsprotokoll. Kroppsaga, offentlig varning och förvisning förekom flitigt. Kroppsagan kunde ske inför hela skolans lärare och elever.

Då skolan upphöjdes till läroverk ålades staden att hålla skolhus. Det är med viss beklämning man följer turerna i denna fråga präglad av snålhet och småsinne hos stadens fäder. Privata donationer har tidvis räddat situationen. År 1860 invigdes äntligen ett nybyggt läroverkshus på nuvarande Moritzka gårdens tomt. Doktor Grafström höll högtidstalet, speciellt författade sånger framfördes, på kvällen illuminerades det nya huset, subskriberad middag åts i Societetshuset och bal hölls i Rådhuset. Fem år senare togs ett nytt gymnastikhus i besittning. Snart nog visade det sig att den nybyggda skolan inte fyllde måttet och ett nytt skolhus i sten för 500 elever började planeras, tomtmark inköptes och ritningar beställdes från arkitektbröderna Kumlien.

Branden

Så kom den 25 juni 1888, hela staden brann ner och med den givetvis också läroverket. Man lät sig dock inte nedslås. Läroverket skulle vara igång igen till hösten samma år, annars kunde skolan i stället gå till Örnsköldsvik eller Skellefteå. För ändamålet köptes en större fastighet i den stadsdel som förskonats från branden, dvs. väster om Renmarksbäcken i Trångsund. Gymnastik fick utövas i Folkskolelärarinneseminariets lokaler (nuvarande Hovrätten). Ny stadsplan upprättades och ny tomt-

mark inköptes, kvarteren Mimer och Gymnastiken. Enligt rektor J. Johansson "ett centralt, fritt och sunt beläget område, så vidsträckt, att utrymme där finnes såväl för gymnastik- och lärohus, som för lärjungarnas lekar och rörelser i fria luften".

Ett gymnastikhus ansågs som det mest angelägna. F.O. Lindström gjorde ritningar till ett sådant och dessa godkändes i januari 1891. Bygget finansierades med brandskadeersättningsmedel. Den 15 oktober 1892 blev gymnastikhuset färdigt och kunde tas i bruk. Det ansågs vackert, modernt och ändamålsenligt. Ritningarna sändes till en utställning i Chicago som exempel på ett modern gymnastikhus och fick ett speciellt omnämnande.

Planer för ny läroverksbyggnad

Redan år 1889 hade F.O. Lindström ett första förslag på ett skolhus. Han hade dock inte kontaktat rektor Johansson eller lyssnat på lärarkollegiets synpunkter och skissen bedömdes vara helt fel. I augusti 1891 hade Lindström ett nytt förslag framme. Två andra arkitekter kontaktades och våren 1892 fanns fyra förslag, två av Lindström och ett av vardera Lignell och Johan Nordqvist. Rektor Johansson avgav sin och kollegiets mening i en lång och detaljerad skrivelse där man förordade Johan Nordqvists inlämnade skiss.

Nordqvist var väl bekant med Umeå och den aktuella tomten. Han hade varit inkopplad i arbetet med skolskisserna före branden, han kände väl till lärarnas synpunkter, han hade redan ritat folkskoleseminariet (nuvarande hovrättsbyggnaden) och den nya folkskolan (nuvarande musikskolan). Kollegiet tyckte att hans förslag var "synnerligen lyckat [...] överensstämmer mest med programmet såväl i avseende å lärorummens, som de öfriga rummens storlek, läge och belysning [...]". Kostnadsberäkningen löd på 196 000 kronor.

Lärosalarna vette enligt lärarnas rekommendation mot öster respektive väster. Mot söder låg expedition och kollegierum. Aulan låg mot norr med läktare på tre sidor och talarstolen på ett upphöjt podium på norrsidan. Särskilda salar för kemi, fysik/naturhistoria, musik och teckning anvisades. Där fanns också museirum, bibliotek och skrivsal. Den 10 december 1892 fastställde Kungl. Maj:t ritningarna.

Finansieringen

Sedan ritningarna fastställts uppstod problem med finansieringen, ett problem som kom att fördröja byggstarten med hela fem år. Ersättningen för förlusten i branden hade ju gått åt vid uppförandet av gymnastikhuset och i byggnadskassan fanns endast 22 000 kronor. Landstinget utlovade 25 000 och samma belopp skulle man få från stadskassan. Man sökte då bidrag från staten med 125 000, men riksdagen avslog ansökan med motiveringen att principen var att staden var skyldig att hålla sitt läroverk med lokal. Nordqvist gjorde förbilligande ändringar, som t. ex. plåttak i stället för skiffertak, och fick ner kostnaden med 28 000 kronor. Under landshövding Krusebjörns ledning gick man ut med tiggarstaven till forna elever och allmänhet. På den vägen och genom att riksdagen sedermera gav med sig och anslog ett belopp om 25 000 kronor vågade man slutligen sätta igång bygget även om ett mindre belopp fattades till full finansiering.

Byggnaden

Grundplanen var en rektangel om 44 x 23 meter. Ett läroverk måste symbolisera sin höga bildningsambition och ge ett monumentalt intryck, speciellt med det centrala läge som skolan fick i

stadsbilden. Fasaden mot kyrkan blev viktig. Johan Nordqvist valde "en enkel medeltidsstil". Oputsat tegel var på modet och blev, efter en mindre dispyt mellan arkitekten och rektorn, fasadmaterialet. Fasaden är estetiskt tilltalande med sina risaliter, varierande fönsterstorlekar och avrundningar samt med de putsade detaljerna med sina påmålade deviser. För att öka intrycket av höjd kom byggplanen att fyllas upp och som grund göt man en betongplatta med en meters tjocklek. Sockeln murades av grovhuggen gråsten och finputsad granit. Väggarna murades i rött oputsat tegel, slaget på tegelbruket på Sofiehem. För att ytterligare öka intrycket av höjd avslutades de tre risaliterna av höga spetsar och taket fick höjd och en brant lutning.

För uppvärmningen diskuterades flera olika alternativ som t.ex. de beprövade kakelugnarna, element i varje rum och Theorells varmluftssystem. Det sistnämnda blev lösningen. Uppvärmningen skedde med varmluft som spreds i huset från källarens pannrum via luftkanaler i väggarna. En sinnrik ventilation med till- och frånluft sköttes också via liknande kanaler. Hela systemet kunde skötas från pannrummet, där eldaren huserade. Han hade också sin bostad i skolan.

Byggnadsfirman Jakobsson och Eriksson i Umeå fick anbudet till ett belopp på 168 000 kronor. Bygget leddes av byggmästare Per Eriksson, en dalmas som flyttat till staden tillsammans med ett antal murare strax efter stadsbranden.

Invigningen

Den 6 juni 1900 var läroverket klart för invigning. Det hade då kostat totalt 207 000 kronor.

Entusiasmen för bygget var stor. I tidningen *Westerbotten* kunde man läsa: "Med sina rena, enkla linier, sin något tunga, men mäktiga stil, som väl närmast är beslägtat med den engelska gotiken, gör den ett allvarligt och värdigt intryck."

Till det lyckade resultatet bidrog att:
- byggnaden i hög grad var präglad av skolans blivande lärare och rektor
- den arkitekt och byggherre som slutförde projektet hade varit med under alla 21 förberedelseåren
- arkitekten och rektor Johansson hade ett fruktbart samarbete
- arkitektens formidéer fick fritt utlopp
- arkitekten slapp arbeta under tidspress
- hantverkskunnandet låg på hög nivå

Vid invigningen framfördes en kantat skriven av kyrkoherden Anders Abraham Grafström och tonsatt av musikdirektör Rosell. Där sades bl.a.:

"För vetande och tro
man byggt åt oss ett bo
men ej för tid, för evighet
man byggde det."

Lärare och elever

Då ingen ordnad pension fanns vid den här tiden måste lärarna jobba kvar vid skolan så länge de orkade. De kunde bli ända upp till 75 år och elever har bekräftat att det rådde en "slö och gammelmans atmosfär över skolan". Rektor Lindgren försökte att bli av med de äldsta stötarna, men fick inte så sällan mothugg både av läraren i fråga, elever och Västerbottens-Kuriren. Detta gällde bland andra den 71-årige biologiadjunkten Peter Læstadius som vägrade att lämna sitt arbete. Rekordet innehades av den år 1922 avgående adjunkten Oskar Lundkvist som tjänstgjort vid läroverket i 40 år utan en enda dags frånvaro. Ja, då har vi inte tagit med i räkningen vaktmästaren Grahn som slutade 1940 efter 46 års tjänst. Bland andra ålderstigna lärare kan näm-

nas teckningsläraren Högstadius, vid avgången 74 år, och han efterträddes av den älskade Maja Beskow som stannade till 1937.

Till rektorns uppgifter hörde att bestraffa olydiga elever. Detta värv utövades med fermitet av skolans förste rektor John Unæus, men mildrades betydligt under efterträdaren, den ädle Johan Johanssons tid.

Den ovannämnde rektor Lindgren försökte att få ett slut på slagsmålen mellan gymnasisterna och gesällerna och bondpojkarna på Teg, de s.k. "tegsbufflarna". En av de äldre lärarna vid skolan tyckte då att rektorn "var lite blödig av sig". I Västerbottens Kuriren kunde man vid den tiden läsa att "föräldrarna borde betänka sig ett par gånger innan de sände sina barn till detta läroverk [...] där ungdomarna spela herrar på gatorna, röka cigarretter omåttligt och dricka punch på kaféer".

Tillbyggnader

1918 beslöt man att bygga ut den rektangulära skolan med en flygel i öster längs Östra Kyrkogatan. Fördröjningar följde och tillbyggnaden kunde inte tas i bruk förrän 1922. Samtidigt avlägsnades den arsenikhaltiga färgen från väggarna och dessa målades om med oljefärg och på taket byggdes en kupol för skolans stjärnkikare.

Men läroverket i Umeå, som börjat så blygsamt, växte i omfattning mer än man anat. Till detta bidrog läroverksreformen 1927, som öppnade upp för två realskolelinjer och likaså två gymnasielinjer. År 1928 hade skolan 15 klasser och 1935 var antalet uppe i 28 – nästan en fördubbling. Provisoriska lokaler ordnades i "Smörasken", det gamla bankhuset vid Tegsbrons landfäste. 1929 begärde skolans lokalstyrelse att staden måtte bygga ut läroverket, speciellt med tanke på att flickor skulle

få tillträde till realskolan fr.o.m. 1930. År 1932 presenterades en behovsplan för nya klassrum, bland annat en musiksal, och yrkades på en ny flygelbyggnad. Efter flera omarbetningar och tillägg fastställdes ritningarna för den västra flygeln i april 1933. Ritningarna var i huvudsak utförda av umearkitekten Dennis Sundberg. Inte förrän våren 1934 kom arbetet igång och vid höstterminens början 1935 kunde den nya flygelns lokaler tas i bruk. Läroverket hade efter tillbyggnaden 26 klassrum. Elevantalet hade vuxit till 783, varav en tredjedel var flickor (275).

Till den nya musiksalens prydnad köptes av insamlade medel tavlor av C.M. Lindqvist (Samisk offerrit) och Ollers (Åskväder) och ett verk av Johan Tirén (Renar på fjället) deponerades till musiksalen av Nationalmuseum.

Nya vindar

Bara några få år efter denna utbyggnad kom propåer om ytterligare lokalbehov. En PM från skolans rektor visade på behovet av en ombyggnad av skolan eller en total nybyggnad på annan tomt. Inte förrän 1957 resulterade dessa diskussioner i inflyttning i nuvarande Östra Gymnasiet. Mimerskolan blev nu flickskola. När Umeå kommun på 1960-talet införde grundskolan, flyttade klasserna 7–9 in på Mimer. Invändigt renoverades byggnaden på 1970-talet. Aulan flyttades 90 grader och under den inrättades biblioteket, varvid den norra ingången byggdes igen. På 1980-talet fick staden sitt tredje gymnasium som då övertog huset. Den nya gymnasiereformen 1993 ledde till att den tredje gymnasieenheten slopades och in i Mimer flyttade då medieprogrammet och de estetiska programmen tillsammans med Komvux. Programmen flyttade ut för ett år sedan och idag – 2003 – huserar där Komvux Mimer, Vårdvux Mimer, ett Utbildningscentrum och något som kallas Infoteket.

Litteratur

Eriksson, Karin. *Studier i Umeå stads byggnadshistoria: från 1621 till omkring 1895.* Diss. Umeå 1975.

Eriksson, Karin. Läroverket i Umeå. I *Hur bra hus kommer till* (red. Christina Engfors). Stockholm 1990, 10–25.

Granfeldt, Helge. *Umeå läroverks historia 1858–1940.* Umeå 1941.

Kulturhistorisk beskrivning av bebyggelsen i Umeå centrala del: inventering och bevarandeförslag på uppdrag av byggnadsnämnden i Umeå, utfört av landsantikvarien i Västerbottens län 1973–1974. Umeå 1974.

Olofsson, Sven Ingvar. *Umeå stads historia 1888–1972.* Umeå 1972.

Steckzén, Birger. *Umeå stads historia 1588–1888.* Umeå 1981.

LASSI FORDELL

Mimerskolans gymnastikhus

Den 25 juni 1888 brann hela Umeå stad ner och med den givetvis också läroverket. Man lät sig dock inte nedslås av katastrofen och bara ett par dagar senare tog man itu med återskapandet av staden med en ny stadsplan och nya idéer.

Till de bestämda planerna hörde att Läroverket skulle vara igång igen till hösten samma år, annars riskerade man att skolan i stället skulle flyttas till Örnsköldsvik eller Skellefteå. För ändamålet köptes en större fastighet i den stadsdel som förskonats från branden, dvs. väster om Renmarksbäcken i Trångsund. Gymnastik fick utövas i folkskolelärarinneseminariets lokaler (nuvarande Hovrätten). I dessa tillfälliga lokaler kunde undervisningen skötas i väntan på en definitiv lösning.

Sedan den nya stadsplanen upprättats inköptes ny tomtmark för det nya läroverket: kvarteren Mimer och Gymnastiken.

> [...] ett centralt, fritt och sunt beläget område, så vidsträckt, att utrymme där finnes såväl för gymnastik- och lärohus, som för lärjungarnas lekar och rörelser i fria luften [...] (Rektor J. Johansson)

Störst ansågs behovet av gymnastikhus vara. Klagomålen över de problem som uppstod, då eleverna skulle förflytta sig till annan byggnad för gymnastiken var många och dessutom behövde seminariet lokalerna för egna behov.

Den nye stadsarkitekten Fredrik Olaus Lindström ritade ett

gymnastikhus och planerna blev godkända i januari 1891. Bygget finansierades med pengar som man fått som ersättning för det nedbrunna läroverket. Byggkostnaderna uppgick till 49 000 kronor, men ovanpå detta tillkom en kostnad för kaminer både i gymnastiksalen och i omklädningsrummen. För den tiden avancerad gymnastikutrustning ritades av en lärare vid Kungl. Gymnastiska Centralinstitutet och tillverkades av en snickerifabrik i Stockholm. Med inredningar, elinstallationer (en helt nyinförd modernitet i Umeå), frakter m.m. gick huset på 54 700 kronor.

Gymnastikbyggnaden ansågs som "vacker, fullt ändamålsenligt, med den bästa tidsenliga inredningsmateriel " (rektor Johansson).

Den 15 oktober 1892 var Gymnastiken färdig för användande. Glädjen över detta grumlades dock av att läroverkets teorisalar fortfarande var kvar i provisorierna i "Smörasken" och en byggnad intill. Än mer tid spilldes nu på elevernas förflyttning mellan verksamheterna. Detta påskyndade förstås byggandet av det nya läroverket, nuvarande Mimerskolan.

Ritningar tillsammans med foton av Gymnastiken och dess utrustning sändes till en utställning i Chicago 1896 som exempel på ett modernt gymnastikhus och fick ett speciellt omnämnande.

Som en höjdpunkt i husets historia får väl 1940-talet anses. Umeå hade vid denna tid ett handbollslag som inte gick av för hackor. Deras allsvenska matcher spelades i Gymnastiken alternativt i I20:s gymnastiksal. För oss som var unga då och det minsta idrottsintresserade var dessa hårda kamper stora upplevelser. I slutet av samma årtionde och i början av 1950-talet hade pingpong utvecklats till bordtennis tack vare Tage "Flisan" Flisbergs propagandamatcher. Umeå hade flera framstående spelare (t.ex. Gerre Rönnmark) och många fighter spelades i Gymnastiken under starka ovationer från den unga publiken.

Litteratur

Eriksson, Karin. *Studier i Umeå stads byggnadshistoria: från 1621 till omkring 1895*. Diss. Umeå 1975.
Olofsson, Sven Ingvar. *Umeå stads historia 1888–1972*. Umeå 1972.
Steckzén, Birger. *Umeå stads historia 1588–1888*. Umeå 1981.

Gustaf Eklund in memoriam

En av Johan Nordlander-sällskapets tidigaste medlemmar och en in i det sista mycket aktiv hembygdsforskare har gått ur tiden. Gustaf Eklund från Sund i Domsjö avled den 20 mars i år på Sundhem i Domsjö. Han blev 94 år.

Till serviceboendet på Sundhem flyttade Gustaf Eklund så sent som strax före jul 2002 efter "lite krångel med hjärtat" som han uttryckte det i en telefonkontakt med mig. "Men", lade han till med en viss stolthet i rösten, "jag fick med mig alla mina pärmar!" De pärmar han avsåg var källor och material som hörde ihop med ett manus om salpetersjudning som han lämnat in till Johan Nordlander-sällskapet för eventuell publicering i vår skriftserie. Sällskapet hade efter noggrann genomgång av manuset kommit fram till att det var värt en publicering men att vi behövde information av honom själv vid en genomgång av referenserna för att möjliggöra detta. Vi gjorde upp om att jag skulle besöka honom den 2 januari i år på Sundhem.

Det jag visste om Gustaf Eklund, då jag gav mig iväg, var bara sådant jag fått mig berättat av andra eller sådant jag läst mig till. Han var en äldre man, känd som en gedigen och mycket noggrann hembygdsforskare och en drivande kraft i Själevads hembygdsförening. Han deltog flitigt i studiecirklar och kurser och var själv också ofta cirkel- eller kursledare, eftersom man förstått att ta till vara hans nästan unika kunskapsbas om lokala förhållanden, särskilt då om Sund och Domsjö och om Själevads kyrka. Gustaf Eklund har publicerat åtskilliga små skrifter som berör hans hembygd inom skilda ämnesområden. På äldre dagar hade han tydligen införskaffat en dator och lärt sig använda den. Som yrkesverksam hade han varit bl.a. fiskförsäljare och som en följd av denna sysselsättning börjat forska i gävlefiskarnas historia. Under sin yr-

kesverksamma tid hade han också varit fackligt aktiv.

Mitt möte – tyvärr det enda – med denne äldre gentleman och berättare av Guds nåde kommer jag aldrig att glömma. I tre–fyra timmar berättade han, berättade och berättade. Avsikten med besöket var ju att diskutera referenserna till hans manus om salpetersjudning. Det slutade snabbt med att han sköt två tjocka pärmar över bordet till min sida och sade "här har du, ta dem och gör vad du vill med dem". Därefter tog vårt samtal åter andra vägar, fastän det hela tiden rörde sig på hans hemmastigar och handlade om erfarenheter från hans eget långa liv. Jag satt och längtade efter en bandspelare, men naturligtvis hade jag ingen sådan med mig. Kvar finns ett oförglömligt minne av mötet med en man, rik på minnen och kunskap.

En genomgång av de pärmar Gustaf Eklund givit mig visade, att även innehållet i dessa bitvis var av den arten att vi behövt Gustaf Eklunds egen hjälp för att i alla stycken kunna utnyttja det på rätt sätt. Hela hans manus om salpetersjudning kommer vi troligen aldrig att kunna ge ut, men delar av det kommer förhoppningsvis att kunna publiceras i framtida nummer av Oknytt.

Tuuli Forsgren

Bertil Flemström in memoriam

En framstående Norrlandsforskare

I början av år 2003 gick Bertil Flemström ur tiden. Vårt land förlorade därvid en framstående nordist med särskild inriktning på Norrland. Under sin långa levnad gjorde han viktiga och bestående insatser inom framför allt namnforskningen.

Flemström föddes 1908 i Ragunda socken i Jämtland. Universitetsstudier i Uppsala ledde till fil. kand.-examen 1937 och fil. lic.-examen 1946. Hedersdoktor vid Umeå universitet blev han 1970. Under perioden 1937–74 tjänstgjorde han vid Svenska ortnamnsarkivet (senare Ortnamnsarkivet i Uppsala), 1964–74 som förste arkivarie.

Hemlandskapet spelade en mycket stor roll i hans gärning som arkivarie och namnforskare. I Ortnamnsarkivet bevaras hans omfattande ortnamnsuppteckningar från Jämtland och Medelpad. Flemströms djupundersökningar är, skriver Harry Ståhl i Namn och bygd 67 (1979), "ytterst värdefulla och i sin kännedom om de jämtska ortnamnen har han ingen konkurrent". En mycket framträdande del av Flemströms vetenskapliga författarskap ägnades åt Ragundabygden och det övriga Jämtland, men han blev en auktoritet också i fråga om andra norrländska landskap, och han har publicerat intressanta bidrag rörande uppländska ortnamn. Som ortnamnsforskare utmärktes Flemström inte bara av stort språkligt kunnande – bl.a. i fråga om dialekterna – utan också av ingående kännedom om de namnbärande platserna. Hans namntolkningar vilar på solid saklig grund, präglade av författarens säkra omdöme och lugna övervägande. Han inspirerade många forskare och studenter med Norrland som arbetsfält.

Trots att arkivtjänstgöringen inte gav stort utrymme för egen forskning hann Flemström publicera flera böcker och många uppsatser i vetenskapliga tidskrifter och hembygds-

böcker. Han skrev också talrika bidrag för tidningspressen. Liksom lärofadern Jöran Sahlgren förstod Flemström att ge även rent vetenskapliga utredningar en lättillgänglig framställningsform. Uppsatser om jämtländska namn är t.ex. "Minnen av Ragundasjön i ortnamn och tradition" (i *Jämten* 1946), "Ortnamnen kring Krångede och Gammelänge" (i *Jämten* 1960), "Ortnamn i Offerdal" (i *En bok om Offerdal 2*, 1962), "Ortnamn och ortnamnsvård i Jämtland" (i *Jämten* 1972), "Ortnamnen i Bodsjö: Varje ortnamn är ett stycke bygdehistoria" (i *Bodsjöboken 6*, 1980) och "Ortnamnen i Hällesjö socken" (*Småskrifter utg. av Hällesjö hembygdsförening 1*, 1982). Hans djupa förtrogenhet med mellannorrländska förhållanden har kommit forskningen och hembygdsvännerna till godo även i form av två volymer (1965, 1991) innehållande ort- och personregister till Jämtlands och Härjedalens diplomatarium 1–2.

Ett längre bidrag är Flemströms översikt "Ortnamn i Medelpad" (i *Medelpad – drag ur bygdens historia* 1960), värdefullt redan därför att det berörda landskapet ännu inte behandlats i serien *Sveriges ortnamn* och andra stora arbeten om Medelpads ortnamn också saknas. I en uppsats i *Hälsingerunor* 1951 gjorde han sannolikt att det hälsingska älvnamnet *Voxnan* inte är bildat till ordet *våg* 'vik' utan i stället sammanhänger med verbet *växa* (i fornsvenskan *vaxa, væxa*) och erinrar om översvämningar. Flera norrländska landskap täcks av hans sockennamnsöversikt i *Härnösands stift i ord och bild* (1953). Från norra Uppland har han hämtat ämnet för uppsatsen "Sjönamnet Tämnaren" (i *Namn och bygd 49*, 1961). Efter Torsten Buchts bortgång slutredigerade Flemström den fjärde delen av *Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län.* Den utkom 1972. Med början samma år följde så viktiga större arbeten av hans hand: *Ortnamnen i Jämtlands län 6. Ragunda kommun. Bebyggelsenamn* (1983), *Ortnamnen i Jämtlands län 3. Bräcke kommun. Bebyggelsenamn* (1995), båda i serien *Sveriges ortnamn*, samt *Jämtländska ortnamn* (1972) och *Ortnamn i Jämt-*

land (1983). De två sistnämnda arbetena är populärvetenskapliga till formen men samtidigt av stort värde för forskningen.

Flemströms vetenskapliga produktion är starkt inriktad på norrländska ortnamn, men hans forskningsresultat är av stort intresse även för forskare med andra nordiska undersökningsområden. Europeisk räckvidd har hans studie "Bynamnet Ammer" (i *Namn och bygd 58*, 1970). Efter denna viktiga utredning av Flemström kan man sammanställa det jämtländska ånamnet *Ammer* med en rad flodnamn på kontinenten och i Storbritannien vilka knutits till en indoeuropeisk ordrot med innebörden 'vatten', bland dessa det *Ammer* som ingår i det bekanta sydtyska ortnamnet *Oberammergau*. Flemströms resultat är av betydelse för frågan om huruvida vissa *Ammer*- eller *Ambra*-namn ute i Europa är av germanskt eller keltiskt ursprung. Ett vägande vetenskapligt bidrag av allmänt nordiskt intresse är vidare hans uppsats "Sockennamnet Skön" (i *Namn och bygd 57*, 1969), vars utgångspunkt är sockennamnet *Skön* i Medelpad.

Nämnas bör att Flemström också var en framstående kännare av jämtländska folkmål. Dialektologisk huvudinriktning har hans uppsats "Terrängordet *rem* i östra Jämtland" (i *Saga och sed*, 1960). En intressant ordstudie med östsvenskt motiv är "Fågelnamnet albert" (i *Orter och namn. Festskrift till Valter Jansson 22 maj 1967*; även i *Namn och bygd 54*, 1966). Förleden i ordet *albert* 'strandskata' är med hans tolkning ett ljudbeskrivande *al*- och efterleden sammanhålls med adjektivet *bjärt*. En kortfattad översikt över de östjämtska målen publicerade han i *En bok om jämtskan* (1973).

Under sin tjänst vid Ortnamnsarkivet blev han mycket uppskattad, bl.a. som handledare för upptecknare och excerpister. Med sitt lugna och vänliga sätt, sin stora kunnighet och sin anspråkslösa framtoning hade han lätt att väcka sympati. Han var en god arbetskamrat och en pålitlig vän.

I ungdomsåren ägnade han sig med framgång åt olika gre-

nar inom friidrotten. Senare, under den långa Uppsalatiden, kom kroppsrörelse och friluftsverksamhet att spela en viktig roll för honom. Med glädje fotvandrade han eller åkte skidor i skogsområdet söder om staden. Han var ledamot av styrelsen för Friluftsfrämjandet. Till hans intressen hörde också fotografering.

Med stor värme och tacksamhet kommer vi att minnas Bertil Flemström som en skicklig arkivman och namnforskare och som en god och vänsäll medmänniska.

Eva Brylla *Svante Strandberg*

Recensioner

Sven Hellström. Sjuktransporter från norra Finland 1941–1943. Humanitär hjälp och realpolitik. Linköping University Interdisciplinary Studies, No 2. Linköping 2003.

Efter det tyska anfallet på Sovjetunionen den 22 juni 1941 ställdes den svenska neutraliteten under andra världskriget på svåra prov. Samlingsregeringen under Per Albin Hansson tvingades av realpolitiska skäl att göra stora eftergifter gentemot Nazityskland. De viktigaste var permittenttrafiken av tyska soldater från Norge, transporttillståndet för Division Engelbrecht från Norge till Finland, begränsningen av tryckfriheten och handelsavtalen med tyskarna.

Allt detta är tidigare väl känt bl.a. genom forskningen inom det stora SUAV-projektet (Sverige under andra världskriget) vid Historiska institutionen, Stockholms universitet, på 1970-talet. Men stockholmshistorikerna svarade långt ifrån på alla frågor om Sverige under andra världskriget. Man utelämnade helt den känsliga frågan om Sverige och Förintelsen; inte ens Folke Bernadottes räddningsaktion med de vita bussarna våren 1945 berördes i stockholmsforskningen.

Att Sverige också gjorde fler avsteg från neutraliteten i tysk favör än vad vi hittills känt till framgår av den här anmälda boken om transporterna av sårade tyska soldater från Nordfinland till Norge 1941–1943 författad av linköpingshistorikern Sven Hellström. I viktiga avseenden kompletterar och komplicerar den bilden av den svenska neutraliteten under kriget.

Strax efter det tyska angreppet började också det s.k. Fortsättningskriget mellan Finland och Sovjetunionen. Tyskarna och finnarna blev nu vapenbröder under några år. Den tyska krigsmaktens mål i norr var att skära av Murmanbanan och ockupera Kolahalvön för att förhindra import av krigsmateriel till Sovjet. Man ville också få kontroll över nickelproduktionen i Petsamo. Men tyskarna gick på Ishavsfronten snart mot sitt första stora nederlag. Wehrmacht hade helt enkelt underskattat Röda arméns styrka och utrustning. Kriget i norr utvecklade sig till ett ställningskrig ända fram till 1944 och hamnade i skuggan av de större händelserna på östfronten.

De tyska förlusterna i norr blev

stora under sommaren 1941, faktiskt större i relativa tal än på den egentliga östfronten. Man hade planerat för ett blixtkrig och krigssjukvården var underdimensionerad. Den tyske militärattachén i Stockholm begärde i detta läge att få transportera sårade tyska soldater över Haparanda till Oslo där tyska militärsjukhus inrättats. Sådana transporter över neutral mark var inskrivna i Haagkonventionen från 1907. Men de tyska kraven sträckte sig längre än så. Man krävde också att svenska sjukvårdståg och svensk sjukpersonal skulle delta i transporterna, vilket var mer problemtiskt ur neutralitetssynpunkt. Från juli 1941 till maj 1943 utfördes inemot 100 000 vårddygn på svensk räls, till större delen på tyska men även på svenska sjukvårdståg. Mer än 30 000 sårade tyska soldater transporterades genom Sverige till Norge.

Men Hellström kan också leverera än mer sensationella uppgifter trots att det svenska engagemanget i den tyska fältsjukvården var hemligt, något som fått konsekvenser för arkivbildningen. Svensk Rödakorspersonal, läkare, sjuksköterskor och sjukvårdare, hämtade på regeringens uppdrag sårade tyska soldater inne i Finland. Och på Bodens garnisonssjukhus inrättades en särskild avdelning för tyska soldater med svåra skallskador trots att chefsläkaren motsatte sig det. Dessa uppenbara avsteg från den svenska neutraliteten har inte tidigare varit kända i hela sin vidd.

De tyska sjuktransporterna genom Sverige 1941–1943 utnyttjades av den tyska propagandan inte minst sedan prinsessan Sibylla besökt ett av tågen. Ett fotografi, mästerligt i sin komposition och som tydligen spreds i massupplagor, visar Sibylla samtalande med en tysk soldat. Texten under bilden lyder: "Erinnerung an den Besuch I.K.H. Prinzessin Sibylla im deutschen Lazarettzug in Schweden am 13. November 1941". De tyska soldaterna ombord på tågen fick också motta s.k. kärleksgåvor (ty. Liebesgaben) genom insamlingar bland pronazistiska organisationer i Sverige som "Riksföreningen Sverige-Tyskland". Gåvorna kunde bestå av frukt och choklad men också av böcker på tyska skrivna av svenska Hitlerbeundrare som Sven Hedin.

Den 17 maj 1943 beslöt Röda korsets centralstyrelse att avveckla den svenska transportkolonnen i Finland. De hemliga sjuktransporterna genom Sverige upphörde också.

I takt med de tyska motgångarna på östfronten och andra krigsskådeplatser kunde Sverige återgå

till en mer strikt neutralitet. När sjuktransporter från Nordfinland återupptogs i krigets slutskede skedde de öppet och i en helt annan militärstrategisk och rättslig situation än under de för svensk neutralitet mörka åren 1941–1943.

Lars-Göran Tedebrand

Bo Oscarsson. Ordlista över 1700-talsjamskan. Jengel. Östersund 2002.

Man behöver inte vara 250 år för att le glatt igenkännande åt orden i Bo Oscarssons *Ordlista över 1700-talsjamskan*. Dialekterna (och ortnamnen) är ju något av språkets egna interna konservatorer, det som var dialektalt gångbart på 1700-talet är ofta lika gångbart idag. *Pjutt* kan ju vem som helst bli, även i dag, på diverse översittartyper som *mostres* i onödan. Och *fäjen* blir väl också dagens barn, (unga som gamla) då de får äta solvarma *branbär* eller *johlbär* direkt från busken eller plantan. Men *skreken* lämnar vi till fåglarna.

Oscarsson har i sin ordlista sammanställt tretton ordsamlingar av olika 1700-talsförfattare. Generöst räknat innehåller ordlistan sammanlagt 8272 uppslagsord, dock ej 8272 olika uppslagsord. Vissa ord förekommer, med samma eller olika stavning, både fyra, fem och sex gånger. Detta har sin förklaring. Tack vare att ordet förekommer på flera ställen – med olika stavning – är det lätt att söka i ordlistan. Exempelvis kan ord som börjar på v-ljud återfinnas på fyra ställen, under hv-, hw-, v- och w-, skriver Oscarsson i sin läsanvisning. Där förklaras också förekomsten av identiska uppslagsord med identisk översättning. Det ger en antydan om att vissa nedtecknare haft tillgång till tidigare nedtecknares listor, läsaren kan utröna vem som eventuellt skrivit av ord ur en föregångares ordlista.

En av 1700-talsförfattarna i Oscarssons ordlista, Fale Burman, säger i sin *Nyttan af Dialekters utredning* bland annat att "slägtskap mellan dialekter visar slägtskap mellan nationerna". På den linjen går också Oscarsson när han låter Tor Erik Jenstad och Arnold Dalen från Trondheims universitet jämföra och kommentera vissa ord och uttryck med liknande i norska, främst trönderska, dialekter. Kanske ett inlägg i debatten om huruvida jämtskan är en norsk eller en svensk dialekt? Och visst finns det norska influenser i jämtskan, men där finns också influenser från andra germanska språk.

Ett exempel är det lilla ordet *jeg*. Svenska akademiens ordbok be-

skriver formvarianter som *ja, ia, iach, iag, iak, jak,* alla med vokalen a. I jämtländska 1600-talsdokument skrev inflyttade svenska skrivare och präster genomgående *jag,* medan de danska och norska skrev *jeg* eller *ieg.*

Ett annat exempel på släktskap mellan de olika språken i den indoeuropeiska familjen är jämtskans *limstein* som ju mer liknar engelskans limestone än svenskans kalksten. *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology* anger *lim* som fornnordiskt, fornengelskt och fornhögtyskt, från latinets *limus* som betyder gyttja, slam, smörja.

Ja, länge kan jag fynda i Oscarssons Ordlista, hitta intressanta, nya, gamla, roliga, fyndiga, jämtska 1700-talsord att leka vidare med, följa upp, associera kring och flitigt använda. Kanske kan jag också i viss mån ansluta mig till någon av de tidiga språkforskarna som inte fann ordens betydelse godtycklig utan menade att orden i sig sa något om betydelsen. Uttalet av de jämtska orden *bjångel* och *kluss* visar ju tydligt på detta, eller hur? *Bjångel* låter både skevt och krokigt och just *bjänglut* (här har dock Abraham Agerberg en översättning som beskriver en envis och orättvis person, kanske med ett skevt och krokigt tänkande). Och ordet *kluss* låter verkligen som när något tungt och blött fallit i en kletig *kluss* på golvet eller i kohagen. *Kjesmus* för tankarna till fäbodliv och fjällängar och numer också till hembygdsföreningarnas sommarcaféer. Och visst skulle frasen *e litta fauk* platsa lika bra i en saga av Astrid Lindgren eller i en visa av Evert Taube som i en jämtländsk dialektordbok? Ja nog hade Olof Rudbeck fel när han trodde att svenskan var urspråket, han borde ha föreslagit jämtskan. Åtminstone låter många av Oscarssons ord urspråkliga i mina jämtländska öron.

Solbritt Hellström

Johan Nordlander-sällskapets årsmöte den 26 mars 2003

Årsmötet hölls i Humanisthuset, Umeå universitet.

Lars-Göran Tedebrand valdes att leda förhandlingarna. Styrelsens verksamhetsberättelse och revisorernas årsberättelse föredrogs, varefter styrelsen beviljades ansvarsfrihet för det gångna verksamhetsåret.

Den sittande styrelsen omvaldes i sin helhet och har följande sammansättning:

Ordförande:	Lars-Erik Edlund
Vice ordförande:	Gerd Häggman
Skattmästare:	Sigurd Nygren
Sekreterare:	Ola Wennstedt
Vice sekreterare:	Bo Nilsson
Redaktör:	Tuuli Forsgren
Klubbmästare:	Angelica Lindgren
Övriga ordinarie ledamöter:	Cuno Bernhardsson, Björn Olsson

Rolf Hedquist hade avsagt sig uppdraget som revisor. Till hans efterträdare utsågs tidigare revisorssuppleanten Daniel Lindmark. Tom Eriksson omvaldes till revisor och Anders Persson nyvaldes till revisorssuppleant.

Valberedningen, bestående av Gunvor Flodell, Holger Sjöstedt och Ingegerd Stenström, omvaldes.

Årsmötet beslöt att höja årsavgiften till 200 kronor.

Ordföranden delade ut sällskapets pris för framstående norrländsk kulturforskning till Harry Mohlund, Helgum, för hans uppskattade forskning om hemorten.

Efter avslutade förhandlingar höll pristagaren ett föredrag med rubriken "Några synpunkter på avvittringen i Helgum 1752".

Kvällen avslutades med sedvanligt samkväm.

Vid protokollet
Bo Nilsson

Medarbetare i detta nummer

Andrea Amft, född 1967 i Gladbeck (Tyskland). FD i samiska studier och nu verksam vid Enheten för samiska studier, Umeå universitet.

Eva Brylla, född 1944 i Boden. Forskningschef vid Språk- och folkminnesinstitutets namnavdelning. Docent i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning, vid Uppsala universitet sedan 1990.

Lassi Fordell född 1934 i Kajani församling, Finland. Till Sverige och Umeå som krigsbarn 1941. Gymnasielärare i historia och samhällskunskap.

Tuuli Forsgren, född 1942 i Helsingfors, uppvuxen i Dalarna. FD, docent i finska vid Umeå universitet, redaktör för Oknytt.

Solbritt Hellström, född 1954 i Mattmar. Doktorand vid Inst. för litteraturvetenskap och nordiska språk. Arbetar med en avhandling om skriftspråket i Jämtland på 1600-talet.

Patrik Lantto, född 1968 i Piteå. FD, forskarassistent i historia vid Institutionen för historiska studier, Umeå universitet. Arbetar framför allt med frågor rörande samisk historia och urbefolkningar.

Sara Lidman, född 1923 i Missenträsk, Jörn. Författare.

Svante Strandberg, född 1942 i Eskilstuna. Sedan 1994 professor i nordiska språk, särskilt namnforskning vid Uppsala universitet. Tidigare förste arkivarie vid Ortnamnsarkivet i Uppsala.

Kjell E.G. Söderberg, född 1923 i Örnsköldsvik. FM och JK, tidigare verksam som kanslichef vid lärarhögskolan i Stockholm.

Lars-Göran Tedebrand, född 1939 i Sundsvall, professor i historisk demografi vid Umeå universitet och kulturmedarbetare i Sundsvalls tidning.

Karin Wilson, född 1955 i Stockholm. Doktorand vid Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet.

Innehåll

LARS-ERIK EDLUND 50 ÅR 1

SARA LIDMAN: Se djuret! 5

ANDREA AMFT: Ett obetydligt liv? 9

KARIN WILSON: Lars Rangius – bråkstake och bibelöversättare på 1700-talet 31

PATRIK LANTTO: Att deklarera eller icke deklarera 40

KJELL SÖDERBERG: Gustaf och Mentor – två votivskepp på Ulvön 61

LASSI FORDELL: Från Läroverk till Mimerskolan 74

LASSI FORDELL: Mimerskolans gymnastikhus 83

GUSTAF EKLUND IN MEMORIAM 86

BERTIL FLEMSTRÖM IN MEMORIAM 88

RECENSIONER 93

JOHAN NORDLANDER-SÄLLSKAPETS ÅRSMÖTE 96

MEDARBETARE I DETTA NUMMER 97